Татарский язык с Г. Тукаем. Поэтические сказки

Габдулла Тукай

ӘКИЯТЛӘР ***(сказки)***

Подготовила **Лилия Валиуллина**

Метод чтения Ильи Франка

ШҮРӘЛЕ *(Шурале, Леший)*

I

Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл *(прямо за Казанью есть одна деревня; арт – зад, задняя часть)* —
«Кырлай» диләр *(Кырлай /её/ называют)*;

Җырлаганда көй өчен *(когда поют, для рифмы; җырлау – петь; көй – мелодия, порядок)*, «тавыклары җырлай», диләр *(«/её/ курицы поют, /так/ говорят; тавык – курица)*.
Гәрчә анда тугъмасам да, мин бераз торган идем *(хоть там и не родился, я немного пожил; тугъмасам = тумасам, туу – родиться; тору – жить)*;
Җирне әз-мәз тырмалап, чәчкән идем, урган идем *(землю немножко бороновал,*

сеял, жал; тырма – боронование; чәчү – сеять; урак – жатва; идем – вспом. глагол, здесь обозначает прошлое многократное действие).

Ул авылның, һич онытмыйм, һәрьягы урман иде *(у той деревни, никогда не забуду, с каждой стороны лес был)*,

Ул болын, яшел үләннәр хәтфәдән юрган иде *(этот луг из зеленых трав бархатным одеялом был)*.

Зурмы, дисәң, зур түгелдер, бу авыл бик кечкенә *(большая ли, /если/ спросить, большой не была, эта деревня очень маленькая)*;

Халкының эчкән суы бик кечкенә — инеш кенә *(народом выпиваемая вода очень маленькая – ручеек лишь)*.

Анда бик салкын вә бик эссе түгел, урта һава *(там не очень холодно и не очень жарко, средний климат)*;

Җил дә вактында исеп, яңгыр да вактында ява *(и ветер вовремя дует, и дождь вовремя льет)*.

Урманында кып-кызыл кура җиләк тә җир җиләк *(в /её/ лесу красная малина и земляника)*;

Күз ачып йомганчы, һичшиксез, җыярсың бер чиләк *(пока моргнешь: «пока глаза открыв, закроешь», несомненно, соберешь одно ведро; ачу – открывать; йому – закрывать /глаза/; җыю – собирать)*.

Бик хозур *(очень весело)*! Рәт-рәт тора, гаскәр кеби, чыршы, нарат *(рядами стоят, как войско, ели, сосны; рәт – ряд, строй; кеби = кебек – как, подобно)*;

Төпләрендә ятканым бар *(у подножий я лежал: «лежание мое было»; төп – дно, основание)*, хәл җыеп, күккә карап *(с силами собираясь, в небо глядя)*.

Юкә, каеннар төбендә кузгалаклар, гөмбәләр *(у подножий лип, берез – щавель, грибы)*

Берлә бергә үсә аллы-гөлле гөлләр, гонҗәләр *(вместе растут разноцветные цветы, бутоны)*.

Ак, кызыл, ал, сап-сары, зәңгәр, яшелдән чәчкәләр *(белые, красные, алые, желтые-прежелтые, синие, зеленые цветы)*;

һәр тарафка тәмле исләр чәчкәли бу чәчкәләр *(во все стороны приятные ароматы испускают эти цветы)*.

Үпкәлиләр чәчкәләрне төрле төсле күбәләкләр килеп, киткән булып, тагын да шунда чүгәләп *(сердят цветы разноцветные бабочки, прилетая, улетая, снова туда же приседая; үпкәләү – сердить, обижать; чүгәләү – приседать)*

Бервакыт чут-чут итеп сайрый Ходайның кошлары *(время от времени поют Божьи птички; бервакыт – однажды, когда-нибудь; чут-чут – звукоподражание трели соловья)*;

Китә жаннарны кисеп, ярып садаи хушлары *(летят, души рассекая, разрывая, приятные напевы)*.

Монда бульварлар, клуб һәм танцевальня, цирк та шул *(здесь и бульвары, клуб и танцевальня, цирк тоже это)*;

Монда оркестр, театрлар да шул, концерт та шул *(здесь оркестр, и театры это, и концерт это)*.

Зур бу урман: читләре күренмидер, диңгез кеби *(большой это лес: границ не видно, как море; чит – граница)*,

Биниһая, бихисаптыр, гаскәри Чыңгыз кеби *(очень много, бесчисленно, как войско Чингиза; бихисап – бесчисленно)*.

Кылт итеп искә төшәдер намнары, дәүләтләре *(внезапно на память приходят имена, державы)*

Карт бабайларның, моны күрсәң, бөтен саулә тләре *(старых дедов, видел бы /ты/, вся отвага)*.

Ачыла алдында тарихтан театр пәрдәсе *(открывается перед /тобой/ истории театральный занавес)*:

Аh! дисең, без ник болай соң? без дә Хакның бәндәсе *(ах! скажешь, мы почему так-то? мы тоже Божьи люди)*.

I

Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл—
«Кырлай» диләр;

Жырлаганда көй өчен, «тавыклары жырлай», диләр.
Гәрчә анда тугъмасам да, мин бераз торган идем;

Җирне әз-мәз тырмалап, чәчкән идем, урган идем.

Ул авылның, һич онытмыйм, һәрьягы урман иде,

Ул болын, яшел үләннәр хәтфәдән юрган иде.

Зурмы, дисәң, зур түгелдер, бу авыл бик кечкенә;

Халкының эчкән суы бик кечкенә — инеш кенә.

Анда бик салкын вә бик эссе түгел, урта һава;

Җил дә вактында исеп, яңгыр да вактында ява.

Урманында кып-кызыл кура җиләк тә җир җиләк;

Күз ачып йомганчы, һичшиксез, җыярсың бер чиләк.

Бик хозур! Рәт-рәт тора, гаскәр кеби, чыршы, нарат;

Төпләрендә ятканым бар, хәл җыеп, күккә карап.

Юкә, каеннар төбендә кузгалаклар, гөмбәләр

Берлә бергә үсә аллы-гөлле гөлләр, гонҗәләр.

Ак, кызыл, ал, сап-сары, зәңгәр, яшелдән чәчкәләр;

һәр тарафка тәмле исләр чәчкәли бу чәчкәләр.

Үпкәлиләр чәчкәләрне төрле төсле күбәләк-

ләр килеп, киткән булып, тагын да шунда чүгәләп.

Бервакыт чут-чут итеп сайрый Ходайның кошлары;

Китә җаннарны кисеп, ярып садаи хушлары.

Монда бульварлар, клуб һәм танцевальня, цирк та шул;

Монда оркестр, театрлар да шул, концерт та шул.

Зур бу урман: читләре күренмидер, диңгез кеби,

Биниһая, бихисаптыр, гаскәри Чыңгыз кеби.

Кылт итеп искә төшәдер намнары, дәүләтләре

Карт бабайларның, моны күрсәң, бөтен Сауләтләре.

Ачыла алдында тарихтан театр пәрдәсе:

Аһ! дисең, без ник болай соң? без дә Хакның бәндәсе.

II

Җәй көнен яздым бераз *(летние дни описал немного)*; язмыйм әле кыш, көзләрен *(не буду описывать зиму, осень)*,

Алсу йөзле, кара кашлы, кара күзле кызларын *(розовощеких, чернобровых, черноглазых девушек)*.

Бу авылның мин җыен, мәйдан, сабан туйларын *(этой деревни я гуляния, площадь, сабантуи)*

Язмыймын куркып, еракларга китәр дип уйларым *(не пишу, боясь, что в дали уйдут /мои/ мысли; ерак – далеко; уй – мысль)*...

Тукта, мин юлын адашканмын икән бит, күр әле *(подожди, я в дороге заблудился ведь, оказывается, посмотри-ка; адашу – запутаться, заблудиться)*,

Әллә ник истән дә чыккан *(не знаю почему из памяти выпало)*, сүз башым бит «Шүрәле» *(название: «начало слова» ведь «Шурале»)*.

Аз гына сабрит әле, әй кариэм! хәзер язам *(немного только потерпи уж, эй, читатель /мой/! сейчас напишу; сабрит = сабыр ит – потерпи; кари/э/ – читатель)*;

Уйласам аулымны, гакълымнан да мин хәзер язам *(/если/ подумаю о /своей/ деревне, ума сразу лишаюсь; гакыл = акыл – ум, рассудок; язу – лишаться)*.

Җәй көнен яздым бераз; язмыйм әле кыш, көзләрен,
Алсу йөзле, кара кашлы, кара күзле кызларын.
Бу авылның мин җыен, мәйдан, сабаны туйларын
Язмыймын куркып, еракларга китәр дип уйларым...
Тукта, мин юлдин адашканмын икән бит, күр әле,
Әллә ник истән дә чыккан, сүз башым бит «Шүрәле».
Аз гына сабрит әле, әй кариэм! хәзер язам;
Уйласам аулымны, гакълымнан да мин хәзер язам.

III

Билгеле, бу кап-кара урманда һәр ерткыч та бар *(известно, в этом черном лесу любой зверь есть)*,

Юк түгел аю, бүре; төлке — җиһан корткыч та бар *(есть: «не нет» медведь, волк; лиса – /любая/ земная тварь есть)*.

һәм дә бар монда куян, әрлән, тиен, йомран, поши *(и есть здесь заяц, хомяк, белка, суслик, лось)*,

Очрата аучы булып урманда күп йөргән кеше *(встречает, будучи охотниками, в лесах много бродящий люд; ау – охота)*.

Бик куе булганга *(из-за сильной густоты: «/потому что/ очень густой есть»)*, монда җен-пәриләр бар, диләр *(здесь всякая нечисть есть, говорят; җен – джинн; пәри – пери)*,

Төрле албасты, убырлар, шүрәлеләр бар, диләр *(всякие чудища, ведьмы, шурале есть, говорят)*,

һич гаҗәп юк, булса булыр, — бик калын, бик күп бит ул *(ничего удивительного нет, может быть, – очень густой, очень большой ведь он; күп – много, изрядно)*;

Күктә ни булмас дисең *(в небе чего не будет, скажешь)*, — очсыз-кырыйсыз күк бит ул *(безбрежное небо ведь оно)*!

Билгеле, бу кап-кара урманда һәр ерткыч та бар,
Юк түгел аю, бүре; төлке — җиһан корткыч та бар.
һәм дә бар монда куян, әрлән, тиен, йомран, поши,
Очрата аучы булып урманда күп йөргән кеше.
Бик куе булганга, монда җен-пәриләр бар, диләр,
Төрле албасты, убырлар, шүрәлеләр бар, диләр,
һич гаҗәп юк, булса булыр, — бик калын, бик күп бит ул;
Күктә ни булмас дисең, — очсыз-кырыйсыз күк бит ул!

IV

Шул турыдан аз гына — биш-алты сүз сөйлим әле *(об этом немного только – пять-шесть слов скажу-ка)*,

Гадәтемчә аз гына җырлыйм әле, көйлим әле *(по /моей/ привычке немного лишь спою-ка, напою-ка; гадәт – привычка; көйләү – напевать, читать нараспев)*.

Бик матур бер айлы кичтә бу авылның бер Җегет *(в очень красивый лунный вечер /из/ этой деревни один парень; җегет = егет – парень)*

Киткән урманга утынга, ялгызы бер ат җигеп *(пошел в лес за дровами, в одиночку, одного коня запряг; җигү – запрягать)*.

Тиз барып җиткән Җегет, эшкә тотынган баргач ук *(быстро доехал парень, за работу принялся, сразу как доехал)*

Кисә башлаган утынны балта берлән «тук» та «тук» *(рубить начал дрова топором «тук» да «тук»)*!

Җәйге төннең гадәтенчә, төн бераз салкын икән *(как обычно в летние ночи, ночь немного холодная, оказывается; төн – ночь)*;

Барча кош-корт йоклаган булганга, урман тын икән *(/потому что/ все птицы спят, лес тихий, оказывается)*.

Шундый тын, яхшы һавада безнең утынчы исә *(в эту тихую, хорошую погоду наш дровосек же)*,

Алны-артны, уңны-сулны белмичә, утын кисә *(/где/ перед-зад, право-лево не зная, дрова рубит)*.

Балтасы кулда, Җегет эштән бераз туктап тора *(топор в руке, Парень работу немного приостанавливает)*;

Тукта, чү *(подожди, стоп)*! Ямьсез тавышлы әллә нәрсә кычкыра *(некрасивым голосом незнамо что кричит)*.

Сискәнеп, безнең Җегет катып кала аягүрә *(вздрогнув, наш Парень застывает, стоя)*,

Аңламастан, каршысында әллә нинди «ят» күрә *(не понимая, перед собой незнамо какое «нечто» видит; ят – чуждое)*.

Нәрсә бу *(что это)*? Качкынмы, җенме *(беглец ли, джинн ли)*? Йә өрәкме, нәрсә бу *(или призрак, что это)*?

Кот очарлык *(душа /готова/ улететь)*, бик килешсез, әллә нинди нәрсә бу *(очень нескладное, незнамо какое нечто это; килешсез – некрасивый, нескладный)*!

Борыны кәп-кәкре — бөгелгәндер тәмам кармак кеби *(нос кривущий – согнулся совсем как крючок; бөгелү – сгибаться)*;

Төз түгел куллар, аяклар да — ботак-тармак кеби *(не стройные руки, и ноги – как сучья-ветви)*.

Ялтырый, ялт-йолт киләдер эчкә баткан күзләре *(блестят, сверкают глубоко посаженные глаза)*,

Кот очар, күрсәң әгәр, төнлә түгел — көндезләре *(душа улетит, если увидишь, не ночью – /даже/ днем)*.

Яп-ялангач, нәп-нәзек, ләкин кеше төсле үзе *(совсем голый, очень тонкий, но как человек сам)*;

Урта бармак буйлыгы бар маңгаенда мөгезе *(со средний палец длиной есть на лбу рог; буй – длина; маңгай – лоб)*.

Кәкре түгелдер моның бармаклары — бик төз төзен *(не кривые у него пальцы – очень стройные /если говорить о стройности/)*,

Тик килешсез — һәрбере дә ярты аршыннан озын *(но нескладные – каждый по пол-аршина длиной)*.

Шул турыдан аз гына — биш-алты сүз сөйлим әле,

Гадәтемчә аз гына җырлыйм әле, көйлим әле.

Бик матур бер айлы кичтә бу авылның бер Җегет

Киткән урманга утынга, ялгызы бер ат җигеп.

Тиз барып житкән Җегет, эшкә тотынган баргач ук,

Кисә башлаган утынны балта берлән «тук» та «тук»!

Җәйге төннең гадәтенчә, төн бераз салкын икән;

Барча кош-корт йоклаган булганга, урман тын икән.

Шундый тын, яхшы һавада безнең утынчы исә,

Алны-артны, уңны-сулны белмичә, утын кисә.

Балтасы кулда, Җегет эштән бераз туктап тора;

Тукта, чү! Ямьсез тавышлы әллә нәрсә кычкыра.

Сискәнеп, безнең Җегет катып кала аягүрә,

Аңламастан, каршысында әллә нинди «ят» күрә.

Нәрсә бу? Качкынмы, җенме? Йә өрәкме, нәрсә бу?

Кот очарлык, бик килешсез, әллә нинди нәрсә бу!

Борыны кәп-кәкре — бөгелгәндер тәмам кармак кеби;

Төз түгел куллар, аяклар да — ботак-тармак кеби.

Ялтырый, ялт-йолт киләдер эчкә баткан күзләре,

Кот очар, күрсәң әгәр, төнлә түгел — көндезләре.

Яп-ялангач, нәп-нәзек, ләкин кеше төсле үзе;

Урта бармак буйлыгы бар маңлаенда мөгезе.

Кәкре түгелдер моның бармаклары — бик төз төзен,

Тик килешсез — һәрбере дә ярты аршыннан озын.

V

Бик озак торгач карашып *(очень долго простояв, переглядываясь)*, күзне күзгә ник терәп *(глаза в глаза уставившись; терәү – упирать /глаза/)*,

Эндәшә батыр утынчы *(обращается смельчак-дровосек)*: «Сиңа миннән ни кирәк *(тебе от меня что нужно)*?»

— Бер дә шикләнмә, Җегет, син *(вовсе не тревожься, Парень, ты)*;

мин карак-угъры түгел *(я не грабитель-вор; угъры = угры – вор)*,

Юл да кисмимен, шулай да мин бигүк тугъры түгел *(и дорогу не преграждаю, но при этом я не такой уж положительный; тугъры = тугры – правдивый, преданный)*.

Гадәтем: ялгыз кешеләрне кытыклап үтерәм *(/моя/ привычка /такая/: одиноких людей щекоткой убиваю; кытыклау – щекотать)*;

Мин әле, күргәч сине, шатланганымнан үкерәм *(я еще, увидев тебя, от радости завываю; шатлану – радоваться)*.

Тик кытыкларга яралгандыр минем бармакларым *(но только щекотать готовы мои пальцы; яралу – зарождаться)*;

Булгалыйдыр көлдереп адәм үтергән чакларым *(бывает, наверное, рассмешив, людей убиваю, /такие/ времена; булу – быть, бывать; чак – время)*.

Кил әле, син дә бераз бармакларыңны селкет, и *(иди-ка, и ты немного /свои/ пальцы встряхни; селкетү – шевелить, встряхивать)*

Яшь Җегет *(молодой Парень)*! Килче икәү уйныйк бераз кети-кети *(иди же, вдвоем поиграем немного в щекотку)*.

— Яхшы, яхшы, сүз дә юктыр, мин карышмый уйныймын *(хорошо, хорошо, и слов нет, я, не упрямясь, поиграю; карышу – упрямиться)*,

Тик сине шартыма күнмәссең диеп мин уйлыймын *(только ты с /моими/ условиями не согласишься, так я думаю; шарт – условие; күнәү – соглашаться)*.

— Нәрсә шартың, сөйлә, и бичара адәмчеккенәм *(какие условия, рассказывай, эй, несчастный человечек /мой/)*?

Тик тизүк уйныйкчы, зинһар, нәрсә кушсаң да күнәм *(только побыстрее /давай/ поиграем, пожалуйста, что велишь, с тем соглашусь)*.

— Сөйләем шартымны сиңа, яхшы тыңлап тор: әнә *(рассказываю /свое/ условие тебе, хорошо слушай: вон; тору – здесь вспом. глагол, обозначает длительность действия)*

Шунда бар ич бик озын һәм бик юан бер бүрәнә *(там есть же очень длинное и очень толстое бревно)*.

Мин дә көч-ярдәм бирермен: әйдә, иптәш, кузгалыйк *(и я силу-помощь дам: давай, друг, сдвинем)*,

Шул агачны бергә-бергә ушбу арбага салыйк *(то дерево вместе на эту телегу положим; салу – класть)*.

Бүрәнәнең бер очында бар әчелгән ярыгы *(в бревне с одного конца есть раскрытая трещина; ярык – трещина)*,

Шул җиреннән нык кына син тот, и урман сарыгы *(за это место сильно ты держи, эй, лесной баран; җир – место, земля)*!

Бу киңәшкә Шүрәле дә күнде, килмичә кире *(с этим советом и Шурале согласился, не идя наперекор)*,

Китте кушкан җиргә, атлап адымын ире-ире *(пошел в указанное место, вышагивая: «шагая шаги» широко; атлау – шагать; адым – шаг; ире = эре – крупный)*;

Куйды илтеп аузын әчкән бүрәнәгә бармагын *(положил, растяпа, на треснувшее бревно /свой/ палец)*, —

Кариэм, күрдеңме инде яшь Җегетнең кармагын *(читатель /мой/, увидел ли, наконец, молодого Парня хитрость)*!

Суккалыйдыр балта берлән кыстырылган чөйгә бу *(постукивает топором по зажатому клину; кыстыру – защемлять, зажимать)*,

Хәйләсене әкрен-әкрен китерәдер көйгә бу *(свою хитрость потихоньку приводит в порядок; көй – порядок, система)*.

Бик озак торгач карашып, күзне күзгә нык терәп,
Эндәшә батыр утынчы: «Сиңа миннән ни кирәк?»

— Бер дә шикләнмә, Җегет, син;
мин карак-угъры түгел,

Юл да кисмимен, шулай да мин бигүк тугъры түгел.
Гадәтем: ялгыз кешеләрне кытыклап үтерәм;
Мин әле, күргәч сине, шатланганымнан үкерәм.
Тик кытыкларга яралгандыр минем бармакларым;
Булгалыйдыр көлдереп адәм үтергән чакларым.
Кил әле, син дә бераз бармакларыңны селкет, и
Яшь Җегет! Килче икәү уйныйк бераз кети-кети.

— Яхшы, яхшы, сүз дә юктыр, мин карышмый уйныймын,

Тик сине шартыма күнмәссең диеп мин уйлыймын.

— Нәрсә шартың, сөйлә, и бичара адәмчеккенәм?

Тик тизүк уйныйкчы, зинһар, нәрсә кушсаң да күнәм.

— Сөйлием шартымны сиңа, яхшы тыңлап тор: әнә

Шунда бар ич бик озын һәм бик юан бер бүрәнә.

Мин дә көч-ярдәм бирермен: әйдә, иптәш, кузгалыйк,

Шул агачны бергә-бергә ушбу арбага салыйк.

Бүрәнәнең бер очында бар эчелгән ярыгы,

Шул җиреннән нык кына син тот, и урман сарыгы!

Бу киңәшкә Шүрәле дә күнде, килмичә кире,

Китте кушкан җиргә, атлап адымын ире-ире;

Куйды илтеп аузын эчкән бүрәнәгә бармагын, —

Кариэм, күрдеңме инде яшь Җегетнең кармагын!

Суккалыйдыр балта берлән кыстырылган чөйгә бу,

Хәйләсене әкрен-әкрен китерәдер көйгә бу.

Шүрәле тыккан кулын — селкенмидер, кузгалмыйдыр *(Шурале засунул руку – не шевелится, не двигается; тыгу – засовывать; селкенү – шевелиться; кузгалу – двигаться)*;

Белми инсан хәйләсен — һич балтага күз салмыйдыр *(не знает человеческую хитрость – совсем на топор не смотрит: «глаз не кладет»)*.

Суккалый торгач, ахырда чөй чыгып, бушап китеп *(пока стучал, под конец клин выскочил, высвободившись; сугу – стучать; буш – пустой, свободный)*,

Шүрәленең бармагы калды — кысылды шап итеп *(у Шурале палец остался – защемился с треском; шап – звукоподражание шуму)*.

Сизде эшне Шүрәле дә: кычкыра да бакыра *(почувствовал /это/ дело и Шурале: кричит и орет)*,

Сызлана һәм ярдәменә шүрәлеләр чакыра *(чувствует боль и на помощь /других/ шурале зовет)*.

Хәзер инде Шүрәле безнең Җегеткә ялына *(сейчас уж Шурале нашего Парня умоляет)*,

Тәүбә итә эшләреннән, изгелеккә салына *(прощения просит за /свои/ дела, на святость рассчитывает)*:

— Син бераз кызган мине, коткарчы, и адәмгенәм *(ты немного пожалей меня, спаситель, эх, человек; кызгану – жалеть)*;

Моннан ары үзеңә, угълыңа, нәслеңгә тимәм *(после этого тебя, /твоего/ сына, /твой/ род не трону; ул – сын; нәсел – род)*.

Башкалардан да тидермәм, ул минем дустым, диеп *(и остальным не дам тронуть, он мой друг, /так/ сказав; башка – другой; тидерү – понуд. от тию; тию – трогать)*,

Аңа урманда йөрергә мин үзем куштым, диеп *(ему по лесу ходить я сам велел, /так/ сказав)*.

Бик авырта кулларым, дустым, җибәр, зинһар, җибәр *(очень болят /мои/ руки, дружок, отпусти, пожалуйста, отпусти)*;

Шүрәлене рәнҗетүдән нәрсә бар сиңа, ни бар *(от огорчения Шурале что есть тебе, что есть; рәнҗету – огорчать, обижать)*?

Тибрәнә дә йолкына, бичара гакълыннан шаша *(раскачивается и вырывается, несчастным рассудком обезумевает)*;

Шул арада яшь Җегет өйгә китәргә маташа *(в это время молодой Парень домой возвращаться собирается)*.

Шүрәле тыккан кулын — селкенмидер, кузгалмыйдыр;

Белми инсан хәйләсен — һич балтага күз салмыйдыр.

Суккалый торгач, ахырда чөй чыгып, бушап китеп,

Шүрәленең бармагы калды — кысылды шап итеп.

Сизде эшне Шүрәле дә: кычкыра да бакыра,

Сызлана һәм ярдәменә шүрәлеләр чакыра.

Хәзер инде Шүрәле безнең Җегеткә ялына,

Тәүбә итә эшләреннән, изгелеккә салына:

— Син бераз кызган мине, коткарчы, и адәмгенәм;

Моннан ары үзеңә, угълыңа, нәслеңгә тимәм.

Башкалардан да тидермәм, ул минем дустым, диеп,

Аңар урманда йөрергә мин үзем куштым, диеп.

Бик авырта кулларым, дустым, җибәр, зинһар, җибәр;

Шүрәлене рәнҗетүдән нәрсә бар сиңа, ни бар?

Тибрәнә дә йолкына, бичара гакълыннан шаша;

Шул арада яшь Җегет өйгә китәргә маташа.

Ат башыннан тоткан ул, бу Шүрәлене белми дә *(коня за голову взял он, этого Шурале и не знает)*;

Ул моның фөрьядларын аслан колакка элми дә *(он к его стенаниям вовсе и не прислушивается: «на ухо не вешает»; фөрьяд = форьяд – стенание, крик о помощи)*

— И Җегет, һич юк икәндер мәрхәмәт хиссең синең *(эй, Парень, совсем нет, оказывается, милосердных чувств у тебя; хис – чувство)*;

Әйтче, зинһар, мәрхәмәтсез *(скажи, пожалуйста, безжалостный)*! Кем син *(кто ты)*? Исмең кем синең *(как тебя зовут: «имя кто твое»; исем – имя)*?

Иртәгә килгәнче дустлар, тәндә җаным торса гәр *(завтра к приходу друзей в теле /моя/ душа останется если; гәр = әгәр – если)*,

Шул фәлән атлы кеше кысты диермен сорсалар *(тот с таким-то именем человек зажал скажу, /если/ спросят; ат – имя, название; сорау – спрашивать)*.

— Әйтсәм әйтим, син белеп кал *(скажу так скажу, ты знай: «зная, оставайся»; калу – здесь вспом. глагол, означает результативное действие)*:

чын атым «Былтыр» минем *(настоящее имя «Прошлый год» мое)*.

Бу Җегет абзаң булыр бу, бик белеп тор син, энем (этот Парень /твоим/ дядей станет, имей это в виду, братишка; *абзый – дядя, старший по возрасту*)!
Шүрәле фөрьяд итәдер; аудан ычкынмак була (Шурале жалуется; из ловушки высвободиться пытается; *ау – ловушка, охота; ычкыну – высвобождаться*),
һәм дә ычкынгач, Җегеткә бер-бер эш кылмак була (и высвободившись, Парню кое-какое дело сделать хочет).
Кычкыра: «Кысты, харап итте явыз «Былтыр» мине (кричит: «Зажал, ужасное сделал злодей «Прошлый год» мне),
Аһ, үләм бит, бу бәладән кем килеп йолкыр мине (ах, умираю ведь, из этой напасти кто, придя, вытащит меня; *йолку – вырвать, выдернуть*)?»
Иртәгесен шүрәлеләр бу фәкыйрьне тиргиләр (наутро /другие/ шурале этого несчастного бранят; *тиргәү – бранить, ругать*)

— Син җүләрсең, син котырган, син тилергәнсең (ты ненормальный, ты взбесившийся, ты сумасшедший), — диләр (говорят).

Әйтәләр: «Кычкырма син, тиз яхшылык берлән тыел (говорят: «Не кричи ты, быстро подобру прекрати; *тыелу – воздерживаться*)!
И җүләр (эй, ненормальный)! Кысканга былтыр, кычкыралармы быел (защемившись в прошлом году, кричат разве в этом году)!»

Ат башыннан тоткан ул, бу Шүрәлене белми дә;
Ул моның фөрьядларын аслан колакка элми дә.

— И Җегет, һич юк икәндер мәрхәмәт хиссең синең;
Әйтче, зинһар, мәрхәмәтсез! Кем син? Исмең кем синең?
Иртәгә килгәнче дустлар, тәндә җаным торса гәр,
Шул фәлән атлы кеше кысты диермен сорсалар.

— Әйтсәм әйтим, син белеп кал:
чын атым «Былтыр» минем.

Бу Җегет абзаң булыр бу, бик белеп тор син, энем!

Шүрәле фөрьяд итәдер; аудан ычкынмак була,

һәм дә ычкынгач, Җегеткә бер-бер эш кылмак була.

Кычкыра: «Кысты, харап итте явыз «Былтыр» мине,

Аһ, үләм бит, бу бәладән кем килеп йолкыр мине?»

Иртәгесен шүрәлеләр бу фәкыйрьне тиргиләр:

— Син җүләрсең, син котырган, син тилергәнсең, — диләр.

Әйтәләр: «Кычкырма син, тиз яхшылык берлән тыел!

И җүләр! Кысканга былтыр, кычкыралармы быел!»

1907

СУ АНАСЫ *(водяная: «мать воды»)*

(Бер авыл малае авызыннан /из уст одного деревенского мальчика/; авыз – рот)

I

Җәй көне *(летний день)*. Эссе һавада мин суда койнам, йөзәм *(в жаркую погоду я в воде купаюсь, плаваю; һава – воздух; погода)*;

Чәчрәтәм, уйныйм, чумам, башым белән суны сөзәм *(брызгаюсь, играю, ныряю, головой воду бодаю; чәчрәтү – брызгать; уйнау – играть; чуму – нырять; сөзү – бодать)*.

Шул рәвешчә бер сәгать ярым кадәрле уйнагач *(таким образом около полутора часов поиграв; кадәр – до, вплоть до)*,

Инде, шаять, бер сәгатьсез тирләмәм дип уйлагач *(уже, наверное, около часа: «без*

одного часа» не вспотею, так подумав; сәгать – час; тирләү – потеть),

Йөгереп чыктым судан, тиз-тиз киендем өс-башым *(выбежал из воды, быстро-быстро одел /свою/ одежду; йөгерү – бежать; чыгу – выходить; су – вода; киенү – одеваться)*;
Куркам үзем әллә нидән, — юк янымда юлдашым *(боюсь, сам не знаю чего, – нет рядом попутчика; курку – бояться; ян – в разных значениях бок; боковой)*.

Бервакыт китәм дигәндә, төште күзем басмага *(в одно время, /когда/ уходить собрался, взглянул: «упал глаз» на мостик; китү – уходить; төшү – падать; спускаться; басма – ступень; мостик)*;
Карасам: бер куркыныч хатын утырган басмада *(смотрю: одна страшная женщина сидит на мосту; карау – смотреть; утыру – сидеть)*.

Көнгә каршы ялтырый кулындагы алтын тарак *(ярче света: «вопреки свету» сверкает в руке золотой гребень; көн – день; свет; ялтырау – сверкать; кул – рука)*;
Шул тарак берлән утыра тузгыган сачен тарап *(этим гребнем, сидит, растрепанные волосы расчесывая; берлән = белән – с, вместе; сач = чәч – волосы; тарау – расчесывать)*.

Җәй көне. Эссе һавада мин суда койнам, йөзәм;
Чәчрәтәм, уйныйм, чумам, башым белән суны сөзәм.

Шул рәвешчә бер сәгать ярым кадәрле уйнагач,
Инде, шаять, бер сәгатьсез тирләмәм дип уйлагач,

Йөгереп чыктым судан, тиз-тиз киендем өс-башым;
Куркам үзем әллә нидән, — юк янымда юлдашым.

Бервакыт китәм дигәндә, төште күзем басмага;

Карасам: бер куркыныч хатын утырган басмада.

Көнгә каршы ялтырый кулындагы алтын тарак;
Шул тарак берлән утыра тузгыган сачен тарап.

Тын да алмыйча торам *(не могу вздохнуть: «и дыхание не взяв», стою; алу – брать, взять; тору – стоять)*, куркып кына, тешне кысып *(боясь лишь, зубы стиснув; курку – бояться; теш – зуб; кысу – сжимать, стиснуть)*,
Шунда яр буендагы куе агачларга посып *(там вдоль берега в густых деревьях прячась; буе – вдоль; агач – дерево; посу – затаиться, спрятаться)*.

Сачләрен үргәч тарап *(/свои/ волосы заплетя, /сначала/ расчесав; үрү – плести)*, сикерде төште суга ул *(спрыгнула, спустилась в воду она; сикерү – прыгать; төшү – спускаться)*;
Чумды да китте, тәмам юк булды күздән шунда ул *(нырнула и уплыла, совсем исчезла с глаз там она; чуму – нырять; күз – глаз)*.

Инде мин әкрен генә килдем дә кердем басмага *(уж я тихонько подошел и взошел на мост; килү – приходить; керү – заходить, входить)*,
Җен оныткан, ахыры, — калган тарагы басмада *(нечистая забыла, похоже, – остался /её/ гребень на мосту; оныту – забывать; калу – оставаться; тарак – гребень)*.

Як-ягымда һич кеше дә юклыгын белдем дә мин *(/то, что/ по сторонам /от меня/ никого нет, узнал я; як – сторона; юклык – отсутствие; белү – узнать)*,
Чаптым авылга, таракны тиз генә элдем дә мин *(помчался в деревню, гребень быстро подвесил я; чабу – бежать, мчаться; элү – вешать, подвесить)*.

Күрмимен алны вә артны *(не вижу /ни/ впереди, /ни/ сзади; күрү – видеть; ал – перед; арт – задняя часть)*, и чабам мин, и чабам *(и бегу я, и бегу)*;

Ашыгам, тирлим, пешәм һәм кып-кызу уттай янам *(тороплюсь, потею, парюсь и горячо, как огонь, горю; ашыгу – торопиться; пешү – упариваться; ут – огонь; яну – гореть)*.

Тын да алмыйча торам, куркып кына, тешне кысып,
Шунда яр буендагы куе агачларга посып.

Сачләрен үргәч тарап, сикерде төште суга ул;
Чумды да китте, тәмам юк булды күздән шунда ул.

Инде мин әкрен генә килдем дә кердем басмага,
Җен оныткан, ахыры, — калган тарагы басмада.

Як-ягымда һич кеше дә юклыгын белдем дә мин,
Чаптым авылга, таракны тиз генә элдем дә мин.

Күрмимен алны вә артны, и чабам мин, и чабам;
Ашыгам, тирлим, пешәм һәм кып-кызу уттай янам.

Берзаманны әйләнеп баккан идем артка таба *(в одно время, оглянувшись, посмотрел назад; әйләнү – поворачиваться; баку = карау – смотреть)*, — Аһ, харап эш *(ах, страшное дело)*! — Су анасы да минем арттан чаба *(водяная тоже за мной бежит)*.

Кычкырадыр: «Качма! качма! Тукта! тукта, и карак! *(кричит: «Не убегай! Остановись, вор!; кычкыру – кричать; качу – убегать; туктау – остановиться)* Ник аласың син аны, — ул бит минем алтын тарак! *(зачем берешь ты его, – это ведь мой золотой гребень)*»

Мин качамын — ул куадыр, ул куадыр — мин качам *(я бегу – она преследует, она преследует – я бегу; куу – преследовать)*;

Шулкадәрле кыр тыныч, һичбер кеше юк, ичмасам *(настолько край тихий, нет никого даже; ичмасам – даже /и/)*.

Шул рәвешчә чабышып җиттек авылга бервакыт *(таким образом добежали /мы/ до деревни в один момент; чабышу – бежать, состязаться в беге; җитү – достигать)*,
Су анасыны куарга күтәрелде барча эт *(водяную преследовать принялись все собаки; күтәрелү – подниматься)*!

«Вау!» да «вау!» да, «һау!» да «һау!» *(«вау» и «вау», «хау» и «хау»)* –
бертуктамый этләр өрә *(беспрестанно собаки лают; өрү – лаять)*;
Су анасы, куркып этләрдән, кирегә йөгерә *(водяная, испугавшись собак, обратно побежала)*.

Берзаманны әйләнеп баккан идем артка таба, —
Аh, харап эш! — Су анасы да минем арттан чаба.

Кычкырадыр: «Качма! качма! Тукта! тукта, и карак!
Ник аласың син аны, — ул бит минем алтын тарак!»

Мин качамын — ул куадыр, ул куадыр — мин качам;
Шулкадәрле кыр тыныч, һичбер кеше юк, ичмасам.

Шул рәвешчә чабышып җиттек авылга бервакыт,
Су анасыны куарга күтәрелде барча эт!

«Вау!» да «вау!» да, «һау!» да «һау!» —
бертуктамый этләр өрә;
Су анасы, куркып этләрдән, кирегә йөгерә.

Инде эш җайланды, куркудан тынычландым, дидем *(теперь дело уладилось, от страха успокоился, /так/ подумал; җайлану – улаживаться; курку – страх; тынычлану – успокоиться)*;
И явыз карчык *(вот злая старуха)*! тарагыңнан коры калдың, дидем *(без гребня: «от гребня пустой» осталась, /так/ подумал)*.

Өйгә кайттым да *(домой вернулся и; өй – дом; кайту – вернуться)*: «Әни, алтын тарак таптым *(мама, золотой гребень нашёл)*!» — дидем *(сказал)*;
«Сусадым, ардым, әни, мин бик озак чаптым *(пить хочу, устал, мама, я очень долго бежал; сусау – жажда; ару – устать)*», — дидем *(сказал)*.

Сөйләгәчтен кыйссаны *(после моего рассказа: «/после того, как/ рассказал рассказ»; сөйләү – рассказывать; кыйсса – рассказ)*, алды тарагымны әни *(взяла /мой/ гребень мама)*;
Курка үзе алса да *(боится сама, хоть и взяла)*, — уйлый эченнән әллә ни *(думает про себя: «изнутри» о чем-то)*...

Инде эш җайланды, куркудан тынычландым, дидем;
И явыз карчык! тарагыңнан коры калдың, дидем.

Өйгә кайттым да: «Әни, алтын тарак таптым!» — дидем;
«Сусадым, ардым, әни, мин бик озак чаптым», — дидем.

Сөйләгәчтен кыйссаны, алды тарагымны әни;
Курка үзе алса да, — уйлый эченнән әллә ни...

II

Яхшы, хуш *(ладно, хорошо)*. Батты кояш *(зашло солнце; бату – тонуть; зайти, закатиться /о солнце/)*. Йокларга яттым кич белән *(спать лег вечером; йоклау –*

спать; яту – ложиться);
Өй эче тулган иде кичке һава, хуш ис белән *(дом полон был вечерним воздухом, приятными ароматами; эч – живот, нутро; тулу – наполняться)*.

Юрган астында йокыга китми ятам мин һаман *(под одеялом, не засыпая: «в сон не уходя», лежу я всё; йокы – сон)*;
Шык та шык! — кемдер тәрәзәгә чиертә берзаман *(тук да тук – кто-то в окно постукивает в один момент; чиертү – щёлкать, постукивать)*.

Мин ятам рәхәт кенә, тормыйм да кузгалмыйм әле *(я лежу хорошо так, не встаю и не двигаюсь даже; тору – вставать; кузгалу – шевелиться)*.
Бу тавышка сискәнеп, торган йокысыннан әни *(от этого шума вздрогнув, проснулась: «встала со сна» мама; тавыш – звук, шум; сискәнү – вздрагивать от шума)*:

— Ни кирәк *(что нужно)*? Кем бу *(кто это)*? Кара төндә вакытсыз кем йөри *(темной ночью не вовремя кто ходит; вакыт – время)*?
Нәрсә бар соң төнлә берлән, и пычагым кергери *(что есть-то ночью, черт возьми: «/мой/ нож вонзился бы»; пычак – нож; пычагым – ни черта; керү – входить)*

— Су анасы мин, китер, кайда минем алтын тарак *(водяная я, принеси, где мой золотой гребень; китерү – приносить)*?
Бир! бая көндез алып качты синең угълың, карак *(дай! давеча днем, стащив, сбежал твой сын, вор)*

Яхшы, хуш. Батты кояш. Йокларга яттым кич белән;
Өй эче тулган иде кичке һава, хуш ис белән.

Юрган астында йокыга китми ятам мин һаман;
Шык та шык! — кемдер тәрәзәгә чиертә берзаман.

Мин ятам рәхәт кенә, тормыйм да кузгалмыйм әле.

Бу тавышка сискәнеп, торган йокысыннан әни:

— Ни кирәк? Кем бу? Кара тәндә вакытсыз кем йөри?

Нәрсә бар соң төнлә берлән, и пычагым кергери!

— Су анасы мин, китер, кайда минем алтын тарак?

Бир! бая көндез алып качты синең угълың, карак!

Төшкән айның шәүләсе *(упал лунный свет; төшү – падать; спускаться; шәүлә – отсвет, блик)*, мин юрган астыннан карыйм *(я из-под одеяла смотрю)*;

Калтырыйм, куркам *(дрожу, боюсь; калтырау – дрожать)*:

«Ходай! — дим, — инде мин кайда барыйм?» *(Боже, думаю, уж мне куда идти; бару – идти)*

һич өзлексез шык та шык *(только беспрерывно тук да тук)*! безнең тәрәзәне кага *(в наше окно стучит; кагу – стучать)*;

Ул коточкыч сачләреннән чишмә төсле су ага *(с этих ужасных волос роднику подобно вода течет)*.

Әнкәем алтын таракны, тиз генә эзләп табып *(мамочка /моя/ золотой гребень, быстренько отыскав; эзләү – искать; табу – находить)*,

Атты да тышка, тизүк куйды тәрәзәне ябып *(выбросила на улицу, быстро окно закрыв; ябу – закрыть; кую – здесь вспом. глагол, означает результативное действие)*.

Су анасыннан котылгачтын, тынычлангач, әни *(от водяной избавившись, успокоившись, мама; котылу – избавиться; тынычлану – успокоиться)*

И орышты, и орышты, и орышты соң мине *(и ругала, и ругала, и ругала же меня;*

орышу – ругать)!

Мин дә шуннан бирле андый эшкә кыймый башладым *(я тоже с тех пор на такие дела не отваживался; кыю – сметь; башлау – начать)*,
«Йә иясе юк *(/их/ хозяина нет)*!» — дип, әйберләргә тими башладым *(так /чужие/ вещи трогать перестал: «вещи не трогать начал»; әйбер – вещь; тию – трогать)*.

Төшкән айның шәүләсе, мин юрган астыннан карыйм;
Калтырыйм, куркам:

«Ходай! — дим, — инде мин кайда барыйм?»

Һич өзлексез шык та шык! безнең тәрәзәне кага;
Ул коточкыч сачләреннән чишмә төсле су ага.

Әнкәем алтын таракны, тиз генә эзләп табып,
Атты да тышка, тизүк куйды тәрәзәне ябып.

Су анасыннан котылгачтын, тынычлангач, әни
И орышты, и орышты, и орышты соң мине!

Мин дә шуннан бирле андый эшкә кыймый башладым,
«Йә иясе юк!» — дип, әйберләргә тими башладым.

1908

КӘҖӘ БЕЛӘН САРЫК ХИКӘЯСЕ ***(рассказ о Козле и Баране)***

Борын заман бер Ир белән Хатын торган *(в древние времена один Мужчина с Женщиной жили; тору – жить; стоять)*,
Тормышлары шактый гына фәкыйрь булган *(/их/ жизнь довольно-таки бедной была; тормыш – жизнь)*;
Асраганнар бер Кәҗә берлә бер Сарык *(содержали одного Козла и одного Барана; асрау – содержать)*, —
Болар булган берсеннән дә берсе арык *(они были один другого худее)*.

Әйтә бер көн Ире *(говорит в один день Муж)*: «Кара монда, Хатын *(смотри сюда, Жена)*! —
Үзең яхшы беләсең бит печән хакын *(сама хорошо знаешь ведь на сено цену; белү – знать)*, —
Китсен бездән чыгып Кәҗә белән Сарык *(пусть уйдут от нас Козел и Баран; китү – уходить; чыгу – выходить)*,
Ашап ята бушка гына алар азык *(едят впустую лишь они еду; ашау – есть; яту – здесь вспом. глагол, означает длительность, обычность, постоянство действия)*».

Хатын күнде, диде: «Ирем, ярар, ярар *(Жена уступила, сказала: «Муженек, ладно, ладно; күнәү – уступать)*,
Бу икене кумаклыкка булсын карар *(этих двоих выгоним: «выгнать /пусть/ будет решение»; куу – гнать)*;
Кәҗә белән Сарык хәзер китсен бездән *(Козел с Бараном сейчас /пусть/ уйдут от нас)*,
Аларны соң асрап торып ни файда бар *(их уж содержать какой прок есть; тору – вспом. глагол, здесь обозначает повторяемость, длительность и регулярность действия)*?»

Нишли инде мискин Кәҗә белән Сарык *(что делают уж несчастные Козел и Баран; нишләү – что делать; мискин = мескен – несчастный, горемычный)*?
Булмый хуҗа кушканына каршы барып *(нельзя хозяйскому повелению

противостоять; булу – здесь обозначает форму возможности; кушу – велеть; каршы бару – против идти).

Икесенә бер зур гына капчык тегеп *(на двоих один большой мешок приладив; тегү – тачать, зашить)*,

Китте болар кырга таба сәфәр чыгып *(пошли они в поле путешествовать; таба – по направлению к…, сәфәр – путешествие; чыгу – выйти)*.

Китте болар *(пошли они)*. Бара, һаман бара, бара *(идут, всё идут, идут)*, —

Күренмидер күзләренә ак һәм кара *(не различается: «не виднеется глазам», /наверное/, белое и черное; күз – глаз; күренү – видненься, ощущаться)*.

Бара болар *(идут они)*. Күпме баргач, Алла белә *(сколько пройдя, Аллах знает)*,

Юл өстендә үлгән Бүре башын таба *(на дороге мертвого Волка голову находят; өстә – наверху)*.

Борын заман бер Ир белән Хатын торган,
Тормышлары шактый гына фәкыйрь булган;
Асраганнар бер Кәҗә берлә бер Сарык, -
Болар булган берсеннән дә берсе арык.

Әйтә бер көн Ире: «Кара монда, Хатын! —
Үзең яхшы беләсең бит печән хакын, —
Китсен бездән чыгып Кәҗә белән Сарык,
Ашап ята бушка гына алар азык».

Хатын күнде, диде: «Ирем, ярар, ярар,
Бу икене кумаклыкка булсын карар;
Кәҗә белән Сарык хәзер китсен бездән,
Аларны соң асрап торып ни файда бар?»

Нишли инде мискин Кәҗә белән Сарык?

Булмый хуҗа кушканына каршы барып.

Икесенә бер зур гына капчык тегеп,

Китте болар кырга таба сәфәр чыгып.

Китте болар. Бара, һаман бара, бара, —

Күренмидер күзләренә ак һәм кара.

Бара болар. Күпме баргач, Алла белә,

Юл өстендә үлгән Бүре башын таба.

Курка башны кузгатырга Кәҗә-куркак *(боится голову пошевелить Козел-трусишка; кузгату – пошевелить, сдвинуть)*,

Күптән инде куркаклыкка Сарык уртак *(давно уж с трусостью Баран един: «общий»)*, —

Баш янында болар икәү тора куркып *(рядом с головой они вдвоём стоят, боясь)*,

Әйтешәләр бер-берсенә: «Син тот, мин тот *(пререкаются друг с другом: «Ты держи, я держи)*!»

Кәҗә әйтә *(Козел говорит)*: «Сарык абзый, син көчлерәк *(дядя Баран, ты сильнее; көчле – сильный)*».

Сарык әйтә *(Баран говорит)*: «Син, сакалбай, гайрәтлерәк *(ты, бородач, храбрее; гайрәтле – храбрый, отважный)*».

Бүре башын кулга тотып кузгатырга *(Волчью голову, в руки взяв, сдвинуть)*

Юлдашларның берсенең дә җитми йөрәк *(у спутников ни у одного не хватает смелости: «сердца»; юлдаш – спутник, попутчик)*.

Озак торгач шунда Кәҗә белән Сарык *(долго простояв там, Козел и Баран)*,

Бүре башын тоталмыйча *(Волчью голову не сумев взять; тоту – взять, брать; алу – мочь)*, куллар барып *(руками потянувшись: «пойдя»)*,

Башны икәү тотып ике колагыннан *(голову вдвоем схватив за два уха; колак – ухо)*,

Юнәлделәр, капчыклары эченә салып *(направились /дальше/, внутрь мешка*

положив; юнәлү – направляться, взять курс).

Бара болар *(идут они)*. Тукталмастан һаман бара *(безостановочно всё идут)*.
Күрә болар: ерак түгел бер ут яна *(видят они: недалеко один огонь горит)*.
Утны күргәч, иптәшенә әйтә Сарык *(огонь увидев, товарищу говорит Баран)*:
«Әйдә, Кәҗә, куныйк бүген шунда барып *(давай, Баран, заночуем сегодня там: «туда дойдя»; куну – ночевать)*.

Ут янына бүреләр дә килалмаслар *(к огню и волки не смогут подойти; килү – приходить; алу – мочь)*,
Безнең анда кунганлыкны белалмаслар *(о нашем тамошнем ночлеге не узнают; белү – знать; алу – мочь)*».
Сарыкның бу киңәшенә Кәҗә күнде *(с таким советом Барана Козел согласился; күнәү – соглашаться, уступать)*:
«Әйдә, иптәш, ярар, барсак барыйк инде *(давай, друг, ладно, тогда пошли: «если пойдем, пошли»)*».

Курка башны кузгатырга Кәҗә-куркак,
Күптән инде куркаклыкка Сарык уртак, —
Баш янында болар икәү тора куркып,
Әйтешәләр бер-берсенә: «Син тот, мин тот!»

Кәҗә әйтә: «Сарык абзый, син көчлерәк».
Сарык әйтә: «Син, сакалбай, гайрәтлерәк».
Бүре башын кулга тотып кузгатырга
Юлдашларның берсенең дә җитми йөрәк.

Озак торгач шунда Кәҗә белән Сарык,
Бүре башын тоталмыйча, куллар барып,
Башны икәү тотып ике колагыннан,
Юнәлделәр, капчыклары эченә салып.

Бара болар. Тукталмастан һаман бара.

Күрә болар: ерак түгел бер ут яна.

Утны күргәч, иптәшенә әйтә Сарык:

«Әйдә, Кәҗә, куныйк бүген шунда барып.

Ут янына бүреләр дә килалмаслар,

Безнең анда кунганлыкны белалмаслар».

Сарыкның бу киңәшенә Кәҗә күнде:

«Әйдә, иптәш, ярар, барсак барыйк инде».

Кәҗә, Сарык ут янына якын барса *(Козел, Баран к огню /как/ подошли)*,

Мискиннәрнең күз алдында менә нәрсә *(у несчастных перед глазами вот что)*:

Өч-дүрт Бүре утырганнар каршы утка *(три-четыре Волка уселись напротив огня)*,

Тыршып-тыршып пешермәктә алар бутка *(стараясь-стараясь, варят они кашу; тыршып = тырышып – стараясь; пешерү – варить)*.

Кәҗә, Сарык, күргәч ушбу тамашаны *(Козел, Баран, увидев такое зрелище)*,

Калды куркып, һәрберсенең ярты җаны *(осталось от испуга у каждого по половине души)*.

«Исәнмесез, дустлар, Бүре әфәнделәр *(здравствуйте, друзья, господа Волки)*!» —

Диләр болар, күрсәтмичә курку хәле *(говорят они, не показывая испуг: «испуга состояние»)*.

Куаналар өч-дүрт Бүре, моны күргәч *(радуются три-четыре Волка, это увидев)*,

Алларына Сарык белән Кәҗә килгәч *(к ним Баран и Козел /раз/ пришли)*:

«Ашыйбыз, — дип, — бу икәвен тотабыз да *(съедим, – говоря, – этих двоих поймаем)*,

Менә ничек ит таптык, — дип, — буткабызга *(вот как мясо нашли, – говоря, – в /нашу/ кашу)*!»

Кәҗә әйтә *(Козел говорит)*: «Кайгырмагыз, бездә ит күп *(не переживайте, у нас мяса много; кайгыру – переживать, печалиться)*;

Ул ит берлән һәркайсыбыз булырбыз тук *(этим мясом каждый /из нас/ будет сыт; берлән = белән – с, вместе)*!

Ни карыйсың *(что смотришь)*? Тиз бул әле, тиз бул, Сарык *(быстрее будь уж, быстрее будь, Баран)*!

Капчыктагы Бүре башын китер алып *(из мешка Волчью голову доставай; китерү – приносить, доставлять; алу – брать)*!»

Сарык шунда капчыктагы башны ала *(Баран там из мешка голову берет)*, —

Барча Бүре куркуыннан шашып кала *(все Волки от страха обезумевают; шашу – обезуметь; калу – вспом. глагол, здесь обозначает результативное действие)*;

Өч-дүрт Бүре хәйран калып торган чакта *(пока три-четыре Волка в удивлении оставались; чакта – когда, во время)*,

Кәҗә һаман гайрәт чәчә, ачулана *(Козел всё мужеством брызжет, ругается; чәчү – сеять, рассыпать)*.

Кәҗә, Сарык ут янына якын барса,

Мискиннәрнең күз алдында менә нәрсә:

Өч-дүрт Бүре утырганнар каршы утка,

Тыршып-тыршып пешермәктә алар бутка.

Кәҗә, Сарык, күргәч ушбу тамашаны,

Калды куркып, һәрберсенең ярты җаны.

«Исәнмесез, дустлар, Бүре әфәнделәр!» —

Диләр болар, күрсәтмичә курку хәле.

Куаналар өч-дүрт Бүре, моны күргәч,

Алларына Сарык белән Кәҗә килгәч:

«Ашыйбыз, — дип, — бу икәвен тотабыз да,

Менә ничек ит таптык, — дип, — буткабызга!»

Кәҗә әйтә: «Кайгырмагыз, бездә ит күп;

Ул ит берлән һәркайсыбыз булырбыз тук!

Ни карыйсың? Тиз бул әле, тиз бул, Сарык!

Капчыктагы Бүре башын китер алып!»

Сарык шунда капчыктагы башны ала, —

Барча Бүре куркуыннан шашып кала;

Өч-дүрт Бүре хәйран калып торган чакта,

Кәҗә һаман гайрәт чәчә, ачулана.

Кәҗә әйтә *(Козел говорит)*: «Микикики! микикики!

Капчыктагы Бүре башы бит уники *(в мешке Волчьих голов ведь двенадцать; уники = унике – двенадцать)*!

Ах, уңмаган, җүләр Сарык, надан Сарык *(ах, бестолковый, глупый Баран, недоумок Баран)*,

Моннан зуррак Бүре башын китер табып *(этой побольше Волчью голову найди; китерү – приносить; табу – находить)*!»

Сарык та тиз аңлап ала бу алдашны *(Баран тоже быстро понимает этого лгуна; аңлау – понимать; алу – вспом. глагол, здесь обозначает завершение, результат действия)*,

Капчыктан ул алып килә шул ук башны *(из мешка он, достав, приносит ту же голову)*.

Өч-дүрт Бүре чынлап инде куркыштылар *(три-четыре Волка по-настоящему уже испугались)*,

Бер-берсенә күзләрене йөртештеләр *(друг на друга /свои/ глаза переводят)*.

Түгел хәзер Бүреләргә ашау кайгы *(нет сейчас у Волков заботы о еде; ашау – есть)*,

Тиз-тиз генә бу урынны ташлау кайгы *(быстро-быстро только это место

покинуть – /такая/ забота).

«Ничек качыйк *(как сбежим)*? Ничек табыйк качу юлын *(как найдем путь /чтобы/ убежать)*?» —

һәрбер Бүре шуңар салган бөтен уен *(каждый Волк этому отдал все /свои/ мысли; уй – мысль)*.

Торып әйтә шул арада өлкән Бүре *(встав, говорит в этот момент старший Волк)*, —

Картайган һәм күп эшләрне үткән Бүре *(постаревший и много дел повидавший Волк)*:

«Туктагыз, — ди, — мин тиз генә су китерим *(подождите, – говорит, я быстренько воду принесу)*,

Суы бик аз, безнең бутка пешәр коры *(воды очень мало, наша каша сварится сухой)*».

Шулай итеп, өлкән Бүре суга китә *(так сделав, старший Волк за водой уходит)*.

Кайтмый ләкин, озак кына заман үтә *(но не возвращается, много уже времени проходит)*.

Кайтмый Бүре — эзе дә юк, исе дә юк *(не возвращается Волк – ни следа, ни запаха)*,

Мәҗлес халкы арып бетә көтә-көтә *(сидящий народ устает, ожидая; мәҗлес – собрание; ару – уставать; бетү – вспом. глагол, здесь обозначает полноту, завершенность действия)*.

Кәҗә әйтә: «Микикики! микикики!

Капчыктагы Бүре башы бит уники!

Ах, уңмаган, җүләр Сарык, надан Сарык,

Моннан зуррак Бүре башын китер табып!»

Сарык та тиз аңлап ала бу алдашны,

Капчыктан ул алып килә шул ук башны.

Өч-дүрт Бүре чынлап инде куркыштылар,

Бер-берсенә күзләрене йөртештеләр.

Түгел хәзер Бүреләргә ашау кайгы,

Тиз-тиз генә бу урынны ташлау кайгы.

«Ничек качыйк? Ничек табыйк качу юлын?» —

һәрбер Бүре шуңар салган бөтен уен.

Торып әйтә шул арада өлкән Бүре, —

Картайган һәм күп эшләрне үткән Бүре:

«Туктагыз, — ди, — мин тиз генә су китерим,

Суы бик аз, безнең бутка пешәр коры».

Шулай итеп, өлкән Бүре суга китә.

Кайтмый ләкин, озак кына заман үтә.

Кайтмый Бүре — эзе дә юк, исе дә юк,

Мәҗлес халкы арып бетә көтә-көтә.

Бүреләрне тагы каты курку басты *(Волков снова сильный страх обуял)*,

Чөнки хәзер башлыклары китеп качты *(потому что сейчас /их/ главарь сбежал; башлык – главарь)*.

Тагын берсе суга таба китте торып *(ещё один за водой пошел, встав)*:

«Туктагыз, мин эзләп кайтыйм *(подождите, я, поискав, вернусь)*», — дигән булып *(так сказав)*.

Мәгълүм инде, бу Бүре дә кача шулай *(известно уж, и этот Волк сбежал так)*,

Хәйлә берлән качарга юл ача шулай *(хитростью бежать дорогу открывает так)*.

Кайтмый бу да, әллә ничә сәгать үтә *(не возвращается и он, не знаю сколько часов проходит)*,

Мәҗлес халкы көтә һаман, көтә, көтә *(сидящий народ ждет всё, ждет, ждет)*.

Өч-дүрт Бүре берсе соңра кача берсе *(три-четыре Волка один за другим сбегают)*,

Өченчесе, аннан соңра дүртенчесе *(третий, за ним четвертый)*.

Болар качкач, Кәҗә белән безнең Сарык *(после их побега Козел и Баран)*

Китә инде рәхәтләнеп, ирек алып *(начинают уж блаженствовать, свободу получив)*.

Утыралар аяк бөкләп каршы утка *(садятся, ноги сложив, напротив огня)*,

Болар инде тәмләп кенә ашый бутка *(они уж с аппетитом едят кашу)*.

Ашап туеп, рәхәт кенә, тыныч кына *(наевшись, довольно хорошо, довольно спокойно; кына – лишь, довольно)*

Кәҗә, Сарык бу төннәрен шунда куна *(Козел, Баран этой ночью там ночуют)*.

Иртә берлән иртүк торып, таң аткач ук *(утром рано встав, на рассвете уже)*, —

Кулларында Бүре башы салган капчык *(в руках мешок с Волчьей головой)*, —

Тагын болар урман буйлап сәфәр итте *(снова они по лесам путешествовать пошли)*.

Нәрсә языйм?.. Хикәям дә шунда бетте *(что напишу? и рассказ /мой/ здесь закончился)*.

Бүреләрне тагы каты курку басты,

Чөнки хәзер башлыклары китеп качты.

Тагын берсе суга таба китте торып:

«Туктагыз, мин эзләп кайтыйм», — дигән булып.

Мәгълүм инде, бу Бүре дә кача шулай,

Хәйлә берлән качарга юл ача шулай.

Кайтмый бу да, әллә ничә сәгать үтә,

Мәҗлес халкы көтә һаман, көтә, көтә.

Өч-дүрт Бүре берсе соңра кача берсе,

Өченчесе, аннан соңра дүртенчесе.

Болар качкач, Кәҗә белән безнең Сарык

Китә инде рәхәтләнеп, ирек алып.

Утыралар аяк бөкләп каршы утка,

Болар инде тәмләп кенә ашый бутка.

Ашап туеп, рәхәт кенә, тыныч кына

Кәҗә, Сарык бу төннәрен шунда куна.

Иртә берлән иртүк торып, таң аткач ук, —

Кулларында Бүре башы салган капчык, —

Тагын болар урман буйлап сәфәр итте.

Нәрсә языйм?.. Хикәям дә шунда бетте.

1910

АЛТЫН ӘТӘЧ *(золотой петушок)*

Пушкинның «Сказка о золотом петушке» нам хикәясеннән алынмыш *(переложение сказки Пушкина под названием «Сказка о золотом петушке»)*

I

Борын, үткән заманнарда, Мәмәт атлы Һират ханы *(в давние, прошедшие времена, хан Герата по имени Мамат)*

Олуг данлыклы хан булган, җиһан халкы аны таный *(великим, знаменитым ханом был, мировой народ его признает; тану – знать, признавать)*

Икән, ягъни бу дөньяда беренче патша дип саный *(оказывается, то есть на этом свете первым царем считает)*,

Мәмәт хан чит халыклардан ала булган олуг дани *(Мамат-хан среди чужих народов имел великую славу; алу – брать, получать; булу – быть)*;

Сугышса, дер дә дер тетрәткән ул бу фани дөньяны *(если сражался, потрясал он этот бренный мир; дер-дер итү – трястись; тетрәү – дрожать)*
Чыгарткан чит халык аузыннан ул күп аһ вә фиганны *(заставлял он чужой народ ахать и плакать: "выводил изо рта чужого народа он много ахов и плача"; авыз – рот; фиган – плач, рыдания)*
Бара торгач, усал эштән тәмам туйган моның җаны *(со временем от злых дел порядком пресытилась его душа)*,
Сакалга ак та кергәч *(в бороде седина /как/ появилась: "в бороду белое как вошло")*, ташлаган артына дөньяны *(бросил назад мир = отвернулся от мирской жизни)*.

Сугышмый башлаган һич *(перестал сражаться совсем: "не сражаться начал совсем")*, күңле кайткан хәл дә азлыктан *(настроение упало, и силы на исходе; азлык – скудость, недостаток)*,
Ходай бер кешедәй, тормаган бер дә намазлыктан *(как Божий человек, не вставал совсем с молитвенного коврика; намазлык – коврик для намаза)*,
Бер ай да үтмәгән, һәр якка ханның хәле фашланган *(и месяца не прошло, во все стороны ханское состояние стало явным; фаш булу – быть явным)*
Тирә-күрше халыкларга: «Һират ханы юашланган!» *(соседским народам: «Гератский хан присмирел!»; юашлану – становиться скромным, присмиреть)*

I

Борын, үткән заманнарда, Мәмәт атлы Һират ханы
Олуг данлыклы хан булган, җиһан халкы аны таный
Икән, ягъни бу дөньяда беренче патша дип саный,
Мәмәт хан чит халыклардан ала булган олуг дани;

Сугышса, дер дә дер тетрәткән ул бу фани дөньяны

Чыгарткан чит халык аузыннан ул күп аһ вә фиганны

Бара торгач, усал эштән тәмам туйган моның җаны,

Сакалга ак та кергәч, ташлаган артына дөньяны.

Сугышмый башлаган һич, күңле кайткан хәл дә азлыктан,

Ходай бер кешедәй, тормаган бер дә намазлыктан,

Бер ай да үтмәгән, һәр якка ханның хәле фашланган

Тирә-күрше халыкларга: «Һират ханы юашланган!»

Явызлар, серне белгәч, аңлагач ханга ни булганны *(злодеи, тайну узнав, поняв, с ханом что случилось)*,

Тотынганнар тынычсызларга һәр яктан Мәмәт ханны *(принялись беспокоить с каждой стороны хана Мамата; тотыну – начинать, приниматься; тыныч – спокойно)*.

Мәмәткә дәүләтенең чикләрен сакларга “чит”ләрдән *(Мамату государства границы /чтобы/ беречь от чужаков; чик – граница)*,

Тыныч булмак өчен һәр дүрт тарафлардагы чикләрдән *(для спокойствия границ со всех четырех сторон)*,

Тиеш булган хәзер сансыз, хисапсыз гаскәр асрарга *(должен был сейчас бесчисленную, бессчетную армию содержать; сан – число; хисап – счет)*,

Торалар каршы, дошманны куа йокламый гаскәр дә *(противостоит: “стоит напротив”, врага гонит, не спит армия)*.

Тырышалар, вәләкин барчасына өлгералмыйлар *(стараются, но везде не успевают; барча – всё; өлгерү – успевать; алу – мочь)*,

Тулы дүрт якта дошман, бер сәгать тә тик торалмыйлар *(полно с четырех сторон врагов, ни одного часа спокойно постоять не могут; тору – стоять; алу – мочь)*.

Мәмәт хан гаскәре дошман көтеп торганда мәшрикътән *(/когда/ армия хана Мамата врагов ждет с востока; көтү – ждать; тору – здесь вспом. глагол, обозначает повторяемость, длительность и регулярность действия)*,

Менә килеп чыгалар төн ягыннан яки мәгъриптән *(вот появляются с северной стороны или с запада)*.
Мәмәт хан гаскәре көткәндә таудан йә тигез җирдән *(/когда/ армия хана Мамата ждет с гор или равнины; тигез – ровный, җир – место, земля)*,
Карыйлар: бихисап дошман килеп тә җитте диңгездән *(смотрят: бесчисленное /количество/ врагов прибыло с моря)*.

Явызлар, серне белгәч, аңлагач ханга ни булганны,
Тотынганнар тынычсызларга һәр яктан Мәмәт ханны.
Мәмәткә дәүләтенең чикләрен сакларга “чит”ләрдән,
Тыныч булмак өчен һәр дүрт тарафлардагы чикләрдән,

Тиеш булган хәзер сансыз, хисапсыз гаскәр асрарга,
Торалар каршы, дошманны куа йокламый гаскәр дә.
Тырышалар, вәләкин барчасына өлгералмыйлар,
Тулы дүрт якта дошман, бер сәгать тә тик торалмыйлар.

Мәмәт хан гаскәре дошман көтеп торганда мәшрикътән,
Менә килеп чыгалар төн ягыннан яки мәгъриптән.
Мәмәт хан гаскәре көткәндә таудан йә тигез җирдән,
Карыйлар: бихисап дошман килеп тә җитте диңгездән.

Бу хәлдән нинди рәхәт соң *(в таком положении какой же покой)*? Хан аулакта елап куя *(хан в уединении плачет; елау – плакать; кую – здесь вспом. глагол, означает результативное действие)*,
Таҗын, тәхтен тәмам ташлап качарга да теләп куя *(корону, престол совсем бросив, бежать тоже подумывает: “иногда хочет”; тәхет – трон, престол)*.
Бөтенләй аптырап беткәч, чакырды хан багучыны *(вконец испереживавшись, позвал хан знахаря; аптырау – переживать; бетү – здесь вспом. глагол, обозначает полноту, завершенность действия)*,

Мөнәҗҗим, фалчыны һәм дә хәким исмен тагучыны *(астролога, ворожея и мудреца звания носящего /человека/)*.

Хәкимгә: «И хәким! Мин бик авыр хәлләргә калдым!» – ди *(мудрецу: «Эй, мудрец! Я в очень сложном положении остался!» – говорит)*;
«Йә, күрсәт хикмәтеңне, кыйлчы бер эш, кыйлчы ярдәм», – ди *(«Ну, покажи /свою/ мудрость, сделай какое-нибудь дело, окажи помощь», – говорит; кылу – делать)*.
Хәким бер капчык аузына кулын сала да сызганып *(мудрец в горлышко одного мешка руку засовывает, и от души; сызганып – перен. старательно, от всей души)*,
Куя хан алдына шуннан гаҗәп алтын әтәч алып *(ставит перед ханом, оттуда удивительного золотого петуха достав)*.

Һәм әйтә *(и говорит)*: «Падишаһым! Син котылдың инде бик яхшы *(Падишах /мой/! Ты избавился уже очень хорошо)*,
Гомергә дәүләтеңдә бу әтәч булыр сиңа сакчы *(навеки в /твоей/ державе этот петух будет тебе хранителем)*;
Бу кошны миннән ал, хан, мәсҗетең башына кунаклат *(эту птицу от меня прими, хан, на минарете мечети посели)*!
Югартын син аңар һәр дүрт тарафны да, карат, саклат *(наверху ты его все четыре стороны /заставь/ смотреть, охранять; карату – понуд. от карау; карау – смотреть; саклату – понуд. от саклау; саклау – охранять)*!»

Бу хәлдән нинди рәхәт соң? Хан аулакта елап куя,
Таҗын, тәхтен тәмам ташлап качарга да теләп куя.
Бөтенләй аптырап беткәч, чакырды хан багучыны,
Мөнәҗҗим, фалчыны һәм дә хәким исмен тагучыны.

Хәкимгә: «И хәким! Мин бик авыр хәлләргә калдым!” – ди;
“Йә, күрсәт хикмәтеңне, кыйлчы бер эш, кыйлчы ярдәм”, – ди.

Хәким бер капчык аузына кулын сала да сызганып,
Куя хан алдына шуннан гаҗәп алтын әтәч алып.

Һәм әйтә: “Падишаһым! Син котылдың инде бик яхшы,
Гомергә дәүләтеңдә бу әтәч булыр сиңа сакчы;
Бу кошны миннән ал, хан, мәсҗетең башына кунаклат!
Югартын син аңар һәр дүрт тарафны да, карат, саклат!»

Мәснәви *(двустишия)*

«Булмаса курку сиңа, бу тик торыр *(/если/ не будет страшного для тебя, он тихо посидит)*;
Килсә дошман гаскәре, бу кычкырыр *(/если/ придет вражеская армия, он закричит)*.

Булмаса дошман, кыйлыр шунда карар *(/если/ не будет врага, спокойно посидит; кыйлыр шунда карар = тыныч кына торыр)*;
Булса, борылыр, куркыныч якка карар *(/если/ будет, повернется, в опасную сторону посмотрит)*.

Бер тарафка бакса, дисә: кикрикү *(/если/ в одну сторону посмотрит, скажет: кукареку)*!
Бу борылган якка син гаскәрне ку *(в сторону его поворота армию гони)*!»

Хәкимгә патша ни рәхмәт укырга аптырый инде *(мудреца царь как благодарить не знает = переживает)*:
«Сиңа нәрсә бирим, әйтче *(тебе что дать, скажи)*? Ни сурсаң да, бирермен *(что ни спросишь, дам; сурсаң = сорасаң – спросишь)*», – ди *(говорит)*.

Кызулык берлә патша әйтәдер *(с жаром царь говорит)*: «Синең теләгеңне *(твое желание)*

Мин эшләрмен тәвәккыфсыз, бөтенләй үз теләгемдәй *(я выполню немедленно, совсем как своё)*».

Мәснәви

«Булмаса курку сиңа, бу тик торыр;
Килсә дошман гаскәре, бу кычкырыр.

Булмаса дошман, кыйлыр шунда карар;
Булса, борылыр, куркыныч якка карар.

Бер тарафка бакса, дисә: кикрикү!
Бу борылган якка син гаскәрне ку!»

Хәкимгә патша ни рәхмәт укырга аптырый инде:
«Сиңа нәрсә бирим, әйтче? Ни сурсаң да, бирермен», – ди.

Кызулык берлә патша әйтәдер: «Синең теләгеңне
Мин эшләрмен тәвәккыфсыз, бөтенләй үз теләгемдәй».

II

Ханның мәсҗете башына бәс алтын этәч кунды *(на минарете ханской мечети, стало быть, золотой петух поселился)*

Карый һәр якны: алны, артны, өсне, асны, уң, сулны *(смотрит каждую сторону: перед, зад, верх, низ, право, лево)*.

Кагынмый һәм чыгармый тын да, һәр якны тыныч күрсә *(не бьет крыльями и не издает ни звука, /если/ каждая сторона спокойна: “спокойной видит”)*.

Уянгандай йокыдан кагынадыр, куркыныч күрсә *(встрепенувшись: «как пробудившись ото сна» бьет крыльями, /если/ опасность увидит)*.

Бәла күргәч тә сайрый, кычкырадыр: «Кикрикүккүк!» – ди *(и беду увидев, поет, кричит : «Кукареку!», – говорит)*;

Әгәр китсә бәла, дәрхаль торадыр тик кенә – туктый *(если уходит беда, тотчас встает тихонько – останавливается)*.

Әтәчнең шөһрәте һәр якка китте, инде фашланды *(слава о петухе во все стороны пошла, уже стала явной)*,

Сугыштан тартты кулны чит халыклар да, юашланды *(от войны отдернули руки и чужие народы, присмирели)*.

Хәзер дошман кешеләргә Мәмәт ханга һөҗүм кайда *(сейчас вражеским людям на хана Мамата нападать где уж)*!

Әтәч бикли аларның юлларын алдан да, арттан да *(петух закрывает их пути и спереди, и сзади; бикләү – запирать)*.

Үтә бер ел тынычлык берлә, үтмәктә икенче ел *(прошел один год в спокойствии, проходит второй год)*,

Аманлык һәр тарафта, исмидер һич куркынычлы җил *(благополучие со всех сторон, не веет совсем опасный ветер)*.

II

Ханның мәсҗете башына бәс алтын әтәч кунды
Карый һәр якны: алны, артны, өсне, асны, уң, сулны.
Кагынмый һәм чыгармый тын да, һәр якны тыныч күрсә.
Уянгандай йокыдан кагынадыр, куркыныч күрсә.

Бәла күргәч тә сайрый, кычкырадыр: «Кикрикүккүк!» – ди;
Әгәр китсә бәла, дәрхаль торадыр тик кенә – туктый.
Әтәчнең шөһрәте һәр якка китте, инде фашланды,
Сугыштан тартты кулны чит халыклар да, юашланды.

Хәзер дошман кешеләргә Мәмәт ханга һөҗүм кайда!
Әтәч бикли аларның юлларын алдан да, арттан да.

Үтә бер ел тынычлык берлә, үтмәктә икенче ел,

Аманлык һәр тарафта, исмидер һич куркынычлы җил.

Менә көннәрдә бер хан тора куркып йокысыннан *(вот в один из дней хан просыпается в страхе ото сна; көн – день; йокы – сон)*,

Килә тавыш колагына *(идет голос в ухо)*: «Харап эш *(жуткое дело)*! Беттек, и солтан *(кончились = пропали /мы/, эй, султан)*!»

«Ни булды *(что случилось)*? Нәрсә бар соң *(что есть-то)*?» – дип сорый гаскәр башыннан хан *(спрашивает у воеводы хан; баш – руководитель, глава)*;

«Әтәч кычкырды тагын да, килә бугай явыз дошман *(петух закричал снова, идет, похоже, злой враг)*!»

Һират халкы тәмам куркыштылар, башланды шау-шу да *(народ Герата порядком перепугался, начался шум-гам)*.

Хатыннар, яшь балалар, карт бабайлар төште каушауга *(женщины, маленькие дети, пожилые старики впали в страх; каушау – пугаться)*.

Ышанмый хан, торып хан, мәсҗетенә ул үзе карый *(не верит хан, встав, хан на /свою/ мечеть сам смотрит)*,

Күрә: алтын әтәч борган башыны көнчыгыш сарый *(видит: золотой петух повернул голову в сторону востока; сарый = якка – в сторону)*.

Йөгер тиз *(беги быстро)*! Әйдә башла, и җәяүле гаскәр, атларга *(давай начинай, эй, пехотная армия, шагать)*!

Ашык *(торопись)*! И атлы гаскәр, син дә тиз бул *(эй, конная армия, и ты быстрее будь)*! Атлан атларга *(садись верхом на лошадей; атлану – садиться верхом; ат – лошадь)*!

Шулай хан көнчыгышка бихисап гаскәр рәван кылды *(так хан на восток бессчисленную армию отправил; рәван кылу = җибәрү – отправлять)*,

Олуг углын шуларга баш, беренче пәһлеван кылды *(старшего сына им главным, первым богатырем назначил)*.

Менә көннәрдә бер хан тора куркып йокысыннан,

Килә тавыш колагына: «Харап эш! Беттек, и солтан!»

«Ни булды? Нәрсә бар соң?» – дип сорый гаскәр башыннан хан;

«Әтәч кычкырды тагын да, килә бугай явыз дошман!»

Һират халкы тәмам куркыштылар, башланды шау-шу да.

Хатыннар, яшь балалар, карт бабайлар төште каушауга.

Ышанмый хан, торып хан, мәсҗетенә ул үзе карый,

Күрә: алтын әтәч борган башыны көнчыгыш сарый.

Йөгер тиз! Әйдә башла, и җәяүле гаскәр, атларга!

Ашык! И атлы гаскәр, син дә тиз бул! Атлан атларга!

Шулай хан көнчыгышка бихисап гаскәр рәван кылды,

Олуг углын шуларга баш, беренче пәһлеван кылды.

Әтәч тә тынды, һәм әкрен генә тукталды шаулау да *(и петух умолк, и потихоньку утих шум)*,

Тынычланган кеби булды йөрәкләнгән Мәмәт хан да *(как будто успокоился и приободренный хан Мамат)*.

Үтә бер көн, ике, өч, дүрт, үтә җиде, сигез көн дә *(проходит один день, два, три, четыре, проходят и семь, восемь дней)*;

Сугыш булганмы *(сражение было ли)*? Юкмы *(нет ли)*? Килми гаскәрдән хәбәр бер дә *(не приходит от армии ни единой весточки)*.

Хәбәр юк ханга, беркөнне әтәч тавышлана тагын *(новостей нет для хана, однажды петух шумит снова)*,

Менә тиз-тиз икенче фирка гаскәр сафлана тагын *(вот быстро-быстро вторая часть армии готовится снова; фирка = төркем – группа, часть; сафлану – подготавливать)*.

Итә башлык бу гаскәргә Мәмәт хан кечкенә углын *(делает главой этой армии хан Мамат младшего сына)*:

«Бу гаскәр берлә абзаңны табып кайт, бар, җаным углым *(с этой армией брата найди, иди, душа /моя, сын /мой/; табу – находить; кайту – возвращаться)*!»

Үтә көннәр *(проходят дни)*... Үтә әүвәлгесе төсле сигез көн дә *(проходят как и раньше восемь дней)*;

Ике шаһзадәгә ни булганыннан чыкмыйдыр өн дә *(с двумя ханскими сыновьями что случилось, не выходит и звука = нет никакой весточки; шаһзадә – шахзаде, потомок шаха)*.

Һират халкы тагын шауларга башлады, тагын курыкты *(народ Герата снова шуметь начал, снова испугался)*,

Әтәч тавышлана тагын да: «Кикрикүк!» тә «күк!», «күк!» ди *(петух шумит снова: «Кукареку» говорит)*.

Әтәч тә тынды, һәм әкрен генә тукталды шаулау да,
Тынычланган кеби булды йөрәкләнгән Мәмәт хан да.
Үтә бер көн, ике, өч, дүрт, үтә җиде, сигез көн дә;
Сугыш булганмы? Юкмы? Килми гаскәрдән хәбәр бер дә.

Хәбәр юк ханга, беркөнне әтәч тавышлана тагын,
Менә тиз-тиз икенче фирка гаскәр сафлана тагын.
Итә башлык бу гаскәргә Мәмәт хан кечкенә углын:
«Бу гаскәр берлә абзаңны табып кайт, бар, җаным углым!»

Үтә көннәр... Үтә әүвәлгесе төсле сигез көн дә;
Ике шаһзадәгә ни булганыннан чыкмыйдыр өн дә.
Һират халкы тагын шауларга башлады, тагын курыкты,
Әтәч тавышлана тагын да: «Кикрикүк!» тә «күк!», «күк!» ди.

Мәмәт инде өченче гаскәре берлә үзе китте *(Мамат уже с третьей армией вместе сам пошел)*

Туры мәшрикъ таба *(прямо на восток)*: «Тәңре, үзең ярдәм вә фазыл ит!» – ди *(«Всевышний, сам помощь и милость окажи!» – говорит)*.
Бара көн-төн, һаман ял итми, аслан тынмыйдыр үзе *(идет день-ночь, до сих пор не отдыхает, все еще не успокаивается сам)*;
Ни бар алда *(что есть впереди)*? Чыгармы бер-бер эш, һич белмидер үзе *(выйдет ли какое-нибудь дело, вовсе не знает сам)*.

Биш-алты көн бара, шаһзадәләр дә, гаскәре дә юк *(пять-шесть дней идет, ни сыновей, ни армии нет)*,
Түгелгән кан да юк һич, ичмасам, ат эзләре дә юк *(ни пролитой крови нет совсем, хотя бы, ни лошадиных следов нет)*.
Менә сигезенче таң атканда, хан туктады бер тауга *(вот, на рассвете восьмого дня, хан остановился на одной горе; таң ату – рассветать)*;
Җәелде гаскәр, атлар да ничек бу җиргә туктауга *(разбрелась армия, лошади тоже, как на этой земле остановились; җәелү – растягиваться, распространяться)*.

Күренде хан күзенә тау башында бер кызыл чатыр *(показался ханским глазам на горной вершине один красный шатер)*,
Гаҗәп төсле матур, нинди күңелләрне дә кузгатыр *(поразительно красивый, любую душу затронет)*.
Гаҗәип бик матур сахра, һава тын, җил дә юк бер дә *(поразительно очень красивая природа, воздух тихий, и ветра нет совсем)*;
Җиһан йоклый тавыш-тынсыз, бәрабәр, йоклыйдыр кыр да *(мир спит беззвучно-бесшумно, также спит и край)*.

Мәмәт инде өченче гаскәре берлә үзе китте
Туры мәшрикъ таба: «Тәңре, үзең ярдәм вә фазыл ит!» – ди.
Бара көн-төн, һаман ял итми, аслан тынмыйдыр үзе;
Ни бар алда? Чыгармы бер-бер эш, һич белмидер үзе.

Биш-алты көн бара, шаһзадәләр дә, гаскәре дә юк,

Түгелгән кан да юк һич, ичмасам, ат эзләре дә юк.

Менә сигезенче таң атканда, хан туктады бер тауга;

Җәелде гаскәр, атлар да ничек бу җиргә туктауга.

Күренде хан күзенә тау башында бер кызыл чатыр,

Гаҗәп төсле матур, нинди күңелләрне дә кузгатыр.

Гаҗәип бик матур сахра, һава тын, җил дә юк бер дә;

Җиһан һоклый тавыш-тынсыз, бәрабәр, йоклыйдыр кыр да.

Бу нинди куркыныч *(это что за ужас)*! Чатыр тирәсендә бөтен гаскәр *(вокруг шатра вся армия)*

Үлеп ятыр, булып тау-тау, кырылганнар, изелгәннәр *(погибшая лежит, горками, посеклись, передавились)*.

Мәмәт хан, ашыгып, тиз-тиз чатырның алдына бара *(хан Мамат, торопясь, быстро-быстро к шатру идет)*,

Ни күзләр берлә күрсен *(какими глазами /пусть/ увидит)*! Аһлар ормыйча чыдап кара *(не ахнув, вытерпеть попробуй; чыдау – терпеть)*:

Үлеп ятмыш ике шаһзадә, бакый йортка күчкәннәр *(мертвые лежат два сына, в вечности дом переселились; бакый =мәңгелек – вечность)*,

Бере күкрәгенә берсе кылычларын чәнечкәннәр *(друг другу в грудь /свои/ мечи вонзили; кылыч – меч; чәнчү – колоть)*.

Күрә шаһзадәләр атландыгы юрга җирәннәрне *(видит рыжих иноходцев, которых седлали сыновья; атлану – садиться верхом; җирән – рыжий)*,

Йөриләр чүпләнеп әкрен генә канлы чирәмнәрне *(ходят, пожевывая потихоньку окровавленную траву)*.

Елый хан кычкырып: «И җаннарым! И каһреманнарым *(плачет хан в голос: “Эх, души /мои/! Эх, герои /мои/”)*,

Җаным сөйгән ике шаһзадәм, и рухым, рәваннарым *(душою любимые два сына, эх души /мои/; рух – душа; рәван = җан – душа)*!»

Хан артыннан еларга башладылар җөмлә гаскәр дә *(за ханом плакать начала и вся армия)*,

Елый һәрнәрсә, һәркем – җанлы-җансыз барчасы бергә *(плачет всё, каждый – живые-неживые все вместе)*.

Бу нинди куркыныч! Чатыр тирәсендә бөтен гаскәр
Үлеп ятыр, булып тау-тау, кырылганнар, изелгәннәр.
Мәмәт хан, ашыгып, тиз-тиз чатырның алдына бара,
Ни күзләр берлә күрсен! Аһлар ормыйча чыдап кара:

Үлеп ятмыш ике шаһзадә, бакый йортка күчкәннәр,
Бере күкрәгенә берсе кылычларын чәнечкәннәр.
Күрә шаһзадәләр атландыгы юрга җирәннәрне,
Йөриләр чүпләнеп әкрен генә канлы чирәмнәрне.

Елый хан кычкырып: «И җаннарым! И каһреманнарым,
Җаным сөйгән ике шаһзадәм, и рухым, рәваннарым!»
Хан артыннан еларга башладылар җөмлә гаскәр дә,
Елый һәрнәрсә, һәркем – җанлы-җансыз барчасы бергә.

Исеркәп ушбу хәлне кычкырып еглый хәҗәрләр дә *(почувствовав такое положение, в голос плачут и камни; хәҗәр = таш – камень)*,

Салынды, башларын бөкте, иелделәр шәҗәрләр дә *(поникли, головы склонили, согнулись и деревья; шәҗәр = агач – дерево)*.

Шулай торганда, аңсыздан чатыр нурга тулып китте *(/пока/ так стояли, неожиданно шатер сиянием наполнился)*,

Мәмәт хан каршысына бик матур бер кыз килеп чыкты *(навстречу хану Мамату очень красивая девушка вышла)*.

Көлеп, як-якка айдай нур йөзеннән яктылык сачып *(смеясь, вокруг подобного лунному сиянию лица свет рассыпая)*,
Кочаклап алды ханны, бер фәрештәдәй канат ачып *(обняла хана, как ангел крылья раскрыв; кочаклау – обнимать; алу – здесь вспом. глагол, обозначает совершение действия в короткий промежуток времени)*.
Тора хан кыз күзе алдында куркынган поши төсле *(стоит хан перед глазами девушки как напуганный лось)*,
Кояш алдында тын алмыйча каткан төн кошы төсле *(как на солнце без дыхания застывшая ночная птица; тын – дыхание; алу – мочь; кату – застыть)*

Хан алдында фида булды хәзер һәркем дә, һәрни дә *(перед ханом жертвой стал сейчас каждый, всё)*,
Гашыйклыктан онытты ул үлек шаһзадәләрне дә *(от любви забыл он и мертвых сыновей)*.
Матур кыз ханны кулыннан тотып кергезде чатырга *(красивая девушка, хана за руку взяв, завела в шатер)*,
Җәюледер мамык мендәр, түшәкләр анда ятырга *(расстелены пуховые подушки, перины там лежат)*.

Исеркәп ушбу хәлне кычкырып еглый хәҗәрләр дә,
Салынды, башларын бөкте, иелделәр шәҗәрләр дә.
Шулай торганда, аңсыздан чатыр нурга тулып китте,
Мәмәт хан каршысына бик матур бер кыз килеп чыкты.

Көлеп, як-якка айдай нур йөзеннән яктылык сачып,
Кочаклап алды ханны, бер фәрештәдәй канат ачып.
Тора хан кыз күзе алдында куркынган поши төсле,
Кояш алдында тын алмыйча каткан төн кошы төсле.

Хан алдында фида булды хәзер һәркем дә, һәрни дә,
Гашыйклыктан онытты ул үлек шаһзадәләрне дә.

Матур кыз ханны кулыннан тотып кергезде чатырга,

Җәюледер мамык мендәр, түшәкләр анда ятырга.

Тулы һәртөрле нигъмәт, ялтырыйдыр алтын өстәлләр *(полно всяческих яств, сверкают золотые столы)*,

Чәчәк атып торалар *(расцветают; чәчәк ату – цвести; тору – здесь вспом. глагол, обозначает повторяемость, длительность и регулярность действия)*, төрле-төрле гөлләр үскәннәр *(различные цветы выросли)*.

Кытай кясәләрендә ак, кызыл төсле шәраблар бар *(в китайских чашах белого, красного цвета вина есть)*,

Терел, эч тә күңел ач, анда һәр абел-хәятлар бар *(выздоравливай, пей и настроение поднимай, там любая живая вода есть; абел-хәят – вода вечности)*.

Матур кыз берлә вакты бик матур кичә хәзер ханның *(с красивой девушкой вместе время очень красиво проходит сейчас у хана)*,

Матур кыз кичә, көндез дә кирәгенә хәзер ханның *(красивая девушка и вечером, и днем нужна сейчас хану)*.

Сыйлый кыз һәм сөя, һәртөрле назлар күрсәтә ханга *(угощает девушка и любит, всяческие ласки показывает хану)*,

Сихерләнгән, тәмам гашыйк булып беткән Мәмәт ханда *(околдован, вконец влюбился хан Мамат; гашыйк булу – влюбиться; бетү – здесь вспом. глагол, обозначает полноту, завершенность действия)*.

Бу кыз берлә көлеп уйнап, тәмам атна кадәр торгач *(с этой девушкой смеясь, играя, наконец, почти неделю прожив)*,

Күңел ачкач, зәвыклангач вә күп рәхәт, сафа сөргәч *(настроение подняв, насладившись и много блаженства, удовольствия получив)*,

Мәмәт хан кайта инде яшь бикә берлә Һиратына *(хан Мамат возвращается уже с молодой госпожой в Герат)*,

Ияртеп гаскәрен, саф-саф тезеп һәр дүрт җиһатына *(ведя /с собой/ армию, рядами выстроив с каждой из четырех сторон; җиһат = як – сторона)*.

Тулы һәртөрле нигъмәт, ялтырыйдыр алтын өстәлләр,

Чәчәк атып торалар, төрле-төрле гөлләр үскәннәр.

Кытай кясәләрендә ак, кызыл төсле шәраблар бар,

Терел, эч тә күңел ач, анда һәр абел-хәятлар бар.

Матур кыз берлә вакты бик матур кичә хәзер ханның,

Матур кыз кичә, көндез дә кирәгенә хәзер ханның.

Сыйлый кыз һәм сөя, һәртөрле назлар күрсәтә ханга,

Сихерләнгән, тәмам гашыйк булып беткән Мәмәт ханда.

Бу кыз берлә көлеп уйнап, тәмам атна кадәр торгач,

Күңел ачкач, зәвыклангач вә күп рәхәт, сафа сөргәч,

Мәмәт хан кайта инде яшь бикә берлә Һиратына,

Ияртеп гаскәрен, саф-саф тезеп һәр дүрт җиһатына.

Хәбәр китте Һиратка, алдан ук күп илчеләр чапты *(новость пошла в Герат, заранее уже много гонцов побежало)*,

Ки ягъни *(то есть; ки – что, который; ягъни – то есть)*: «Хан сәфәрдән бик сәламәт, сау, исән кайтты *(хан из путешествия здоровым, живым, невредимым вернулся)*!»

Халык каршыга килгән, барчасы бергә җыелганнар *(народ навстречу вышел, все вместе собрались)*,

Хатын-кызлар, балалар – җөмлә хан кайтышка килгәннәр *(женщины, дети – все к ханскому возвращению подошли)*.

Халык ханны сәламли; ханбикә баш селкә файтоннан *(народ хана приветствует; ханская жена головой кивает из фаэтона)*,

Яланаяк малайлар йөгерәләр файтон артыннан *(босоногие мальчишки бегут за фаэтоном)*.

Шулай барганда, аңсыздан Мәмәт хан бер кеше күрә *(так шествуя, неожиданно хан Мамат одного человека видит)*,

Тәгаҗҗеп берлә файтоннан торып карый аягүрә *(в изумлении в фаэтоне встав, смотрит, стоя на ногах)*.

Карап күрсә – йөзе нурлы бер ап-ак бүрекле карт *(посмотрев, видит – с сияющим лицом один в белоснежной шапке старик)*,

Җитен төсле сакалы ак, кыяфәтчә күрекле карт *(льну подобная борода белая, обликом красивый старец)*.

«Моны соң кайда күрдем *(его хоть где видел)*?» – уйлый торгач, ахыры, белде *(размышляя, наконец, вспомнил)*:

«Исәнме, и хәким бабай, кулың бир, монда кил, кил *(здравствуй, эй, мудрец-дед, руку давай, сюда иди, иди)*», – ди *(говорит)*.

Хәбәр китте Һиратка, алдан ук күп илчеләр чапты,
Ки ягъни: «Хан сәфәрдән бик сәламәт, сау, исән кайтты!»
Халык каршыга килгән, барчасы бергә җыелганнар,
Хатын-кызлар, балалар – җөмлә хан кайтышка килгәннәр.

Халык ханны сәламли; ханбикә баш селкә файтоннан,
Яланаяк малайлар йөгерәләр файтон артыннан.
Шулай барганда, аңсыздан Мәмәт хан бер кеше күрә,
Тәгаҗҗеп берлә файтоннан торып карый аягүрә.

Карап күрсә – йөзе нурлы бер ап-ак бүрекле карт,
Җитен төсле сакалы ак, кыяфәтчә күрекле карт.
«Моны соң кайда күрдем?» – уйлый торгач, ахыры, белде:
«Исәнме, и хәким бабай, кулың бир, монда кил, кил», – ди.

Хәким, ханга килеп *(мудрец к хану подойдя)*: «Йә хан, исәпне без өзик инде *(ну, хан, счет мы закроем уж; өзү – рвать, прервать)*,

Беләмсең вәгъдәбезне *(помнишь наш уговор)*? Син онытсаң, мин онытмыйм *(/если/ ты забудешь, я не забуду)*», – ди *(говорит)*.

«Олуг хан, вәгъдә бирдең син фәкыйранә теләгемне *(великий хан, обещание дал ты по /моему/ убогому желанию)*

Тәмам бирмәкче булдың бит бөтенләй үз теләгендәй *(всё отдать собирался ведь полностью по своему желанию)*.

Шулаймы *(так ведь)*? Бәс, шулай булса, биреп җибәр миңа кызны *(поэтому, раз так, отдай мне девушку; бирү – давать; җибәрү – отправлять)*,

Менә шул яшь бикәңне, ул йөзе ай, күзе йолдызы *(вот эту юную госпожу, ее лицо луна, глаза звезды)*!»

Хәкимнең сүзләреннән хан ниһаять тә гаҗәпләнде *(от слов мудреца хан, в конце концов, изумился)*:

«Ни сөйли карт пәри, бу әллә шашканмы гакылдан *(что говорит старый черт, или он сошел с ума)*. – ди *(говорит)*.

Ни булды, карт, сиңа, син әллә женләнден, саташтыңмы *(что случилось, старик, с тобой, или ты взбесился, бредишь)*?

Әтәч бирдем дигәч тә, әллә син хәтеңнән аштыңмы *(раз петуха дал, так ты из рамок вышел)*?

Дөрес, мин вәгъдә бирдем һәм бирәм, әйтмим дә: «Кит, бар!» – дип *(верно, я обещание дал и даю, не говорю же: «Иди, уходи!» – /так/ говоря)*.

Вәләкин син сора үлчәп, минем вәгъдәмгә чик бар бит *(но ты просьбу взвешивай, моему обещанию границы есть ведь)*.

Хәким, ханга килеп: «Йә хан, исәпне без өзик инде,
Беләмсең вәгъдәбезне? Син онытсаң, мин онытмыйм», – ди.
«Олуг хан, вәгъдә бирдең син фәкыйранә теләгемне
Тәмам бирмәкче булдың бит бөтенләй үз теләгендәй.

Шулаймы? Бәс, шулай булса, биреп җибәр миңа кызны,

Менә шул яшь бикәңне, ул йөзе ай, күзе йолдызы!»
Хәкимнең сүзләреннән хан ниһаять тә гаҗәпләнде:
«Ни сөйли карт пәри, бу әллә шашканмы гакылдан. – ди.

Ни булды, карт, сиңа, син әллә җенләнден, саташтыңмы?
Әтәч бирдем дигәч тә, әллә син хәтеңнән аштыңмы?
Дөрес, мин вәгъдә бирдем һәм бирәм, әйтмим дә: «Кит, бар!» – дип.
Вәләкин син сора үлчәп, минем вәгъдәмгә чик бар бит.

Кирәк булса, менә казнамнан ал пот-пот көмеш, алтын *(если нужно, вот из /моей/ казны бери пудами серебро, золото)*;
Сиңа булсын менә пар ат, көмеш көпчәкле бу файтон *(тебе /пусть/ будет вот пара лошадей, с серебряными колесами этот фаэтон)*.
Күзең туйганчы, һәртөрле читек-кәвеш, кызыл мал ал *(/пока/ глаза /не/ насытятся, всяческие сапоги-кявуши, красный товар бери; кәвеш – кявуши, национальная обувь)*!
Кирәк булса – вәзир бул яки ярты ханлыгымны ал *(если нужно – визирем будь или половину ханства бери)*!»

«Миңа һичнәрсә бирмә, тик бу ай йөзле кызыңны бир *(мне ничего не давай, только эту луноликую девушку дай)*!
Әгәр вәгъдәдә торсаң син, бу кыз, чулпан күзеңне бир *(если обещание держишь ты, эту девушку, звездные глаза дай)*!»
«Тфү! Чорт, карт пәри *(тьфу! Черт, старый бес)*!» – диде, бөтенләй кызды инде хан *(сказал, совсем закипел уже хан)*.
Мыек, сачны, сакалны да үрә торгызды инде хан *(усы, волосы, бороду заплетая, встал уже хан)*.

«Җитәр, күп шаулама, карт *(хватит, много не шуми, старик)*! Мин Мәмәт ханмын, беләмсең син *(я хан Мамат, знаешь ты)*?

Сиңа кыз нәрсәгә һәм нишлисең ул кыз белән соң син *(тебе девушка для чего, и что будешь делать с этой девушкой ты)*?

Алайса, мин сиңа, карт, инде һичбер нәрсә бирмим *(тогда я тебе, старик, уж совсем ничего не дам)*», – ди *(говорит)*.

«Югал күздән, икенче рәт сине алдымда күрмим *(исчезни с глаз, второй раз тебя перед собой не хочу видеть = не увижу)*», – ди *(говорит)*.

Кирәк булса, менә казнамнан ал пот-пот көмеш, алтын;
Сиңа булсын менә пар ат, көмеш көпчәкле бу файтон.
Күзең туйганчы, һәртөрле читек-кәвеш, кызыл мал ал!
Кирәк булса – вәзир бул яки ярты ханлыгымны ал!»

«Миңа һичнәрсә бирмә, тик бу ай йөзле кызыңны бир!
Әгәр вәгъдәдә торсаң син, бу кыз, чулпан күзеңне бир!»
«Тфү! Чорт, карт пәри!» – диде, бөтенләй кызды инде хан.
Мыек, сачны, сакалны да үрә торгызды инде хан.

«Җитәр, күп шаулама, карт! Мин Мәмәт ханмын, беләмсең син?
Сиңа кыз нәрсәгә һәм нишлисең ул кыз белән соң син?
Алайса, мин сиңа, карт, инде һичбер нәрсә бирмим», – ди.
«Югал күздән, икенче рәт сине алдымда күрмим», – ди.

«Тере чакта котыл да бак юлыңны, әйдә кач моннан *(пока жив спасайся и смотри /на свою/ дорогу, давай беги отсюда; юл – дорога)*,

Сөйләсәң күп, күрерсең күрмәгәнеңне палачымнан *(/если будешь/ говорить много, увидишь невиданное от /моего/ палача)*!»

Хәким картым тагын булган иде азрак талашмакчы *(мудрец-старик снова хотел ещё немного поспорить; талашу – ссориться)*

Мәмәт хан берлә: ник син бирмисең? – дип тарткалашмакчы *(с ханом Маматом: почему ты не даешь? – так поскандалить)*.

Утыртты картка хан бер зур тимер чукмар белән башка *(всадил = ударил старику хан одной большой железной булавой по голове)*,
Егылды карт, теге дөньяга китте бер дә кайтмаска *(упал старик, на тот свет ушел, чтобы не вернуться)*.
Һират шәһре шул ук хәлдә давыллап, җилләнеп китте *(в городе Герат в тот же момент ураган, ветер поднялся; давыллау – бушевать; җилләнү – ветренеть)*,
Кисәктән әллә нинди бер давыллы җил бәреп китте *(внезапно незнамо какой штормовой ветер ударил; бәрү – ударять; китү – здесь вспом. глагол, обозначает приобретение какого-либо качества в большей степени)*.

Менә шул хәлдә хан курыкты, төсе киткән, агарынган *(вот в таком положении хан испугался, его цвет ушел, побледнел)*,
Көлә кызы: ха-ха-ха! асла гөнаһтан куркмаганыннан *(смеется девушка: ха-ха-ха! потому что греха не боится; курку – бояться)*
Мәмәт ханның *(хана Мамата)*; тәгаҗҗеп берлә хан тиз әйләнеп карый *(в изумлении хан, быстро оглянувшись, смотрит)*
Матур кызга, эченнән куркса да, ыспайланып карый *(на красивую девушку, в душе /хоть/ и боится, прихорашиваясь, смотрит; ыспайлану – прихорашиваться)*.

«Тере чакта котыл да бак юлыңны, әйдә кач моннан,
Сөйләсәң күп, күрерсең күрмәгәнеңне палачымнан!»
Хәким картым тагын булган иде азрак талашмакчы
Мәмәт хан берлә: ник син бирмисең? – дип тарткалашмакчы.

Утыртты картка хан бер зур тимер чукмар белән башка,
Егылды карт, теге дөньяга китте бер дә кайтмаска.
Һират шәһре шул ук хәлдә давыллап, җилләнеп китте,
Кисәктән әллә нинди бер давыллы җил бәреп китте.

Менә шул хәлдә хан курыкты, төсе киткән, агарынган,
Көлә кызы: ха-ха-ха! асла гөнаһтан куркмаганыннан

Мәмәт ханның; тәгаҗҗеп берлә хан тиз әйләнеп карый

Матур кызга, эченнән куркса да, ыспайланып карый.

Озакламый шәһәрнең капкасыннан керделәр инде *(вскоре в городские ворота въехали уже; капка – ворота, калитка)*.

(Котылдылар усал карттан, аны үлтерделәр инде *(избавились от злого старика, его убили уже)*).

Менә алтын әтәч аңсызлан урыннан очы төште *(вот золотой петух неожиданно со /своего/ места слетел)*

Дә дәрхаль кунды файтонга *(и тут же осел в фаэтоне; куну – садиться, сесть /о птицах, насекомых/)*, куа хан: «Көш!» тә «Көш! Көш!» – ди *(гонит хан: «Кыш!» и «Кыш! Кыш!» – говорит)*.

Әтәч «прх! прх!» итеп ханның башы түбәсенә кунды *(петух «порх! порх!» делая = вспорхнув, на макушку ханской головы осел)*.

Канатын каккалап, ифрат ачы тавышлә кычкырды *(крыльями забив, весьма пронзительным голосом закричал)*.

Әтәч ханның башын гайрәтләнеп-гайрәтләнеп чукый *(петух ханскую голову, расхрабрившись, клюет)*,

Карап-карап халыкка, хан башыны «тук!» та «тук!» тукый *(поглядывая на народ, ханскую голову «тук» да «тук» долбит)*.

«Ни булган бу әтәчкә *(что случилось с этим петухом)*?!» – дип, халыкның котлары очты *(/так/ говоря, народ перепугался: “душа народа улетела”)*,

Кисәктән хан егылды, файтоныннан капланып төште *(внезапно хан упал, из фаэтона, опрокинувшись, выпал)*.

Егылгач, бер генә рәт «аһ» диде дә, үлде дәрхаль хан *(упав, один только раз «ах» сказал и тотчас же умер жан)*,

Халыкта тын да юк һич, тик тора бер җирдә, шаккаткан *(от народа ни вздоха нет совсем, тихо стоит на одном месте, пораженный)*.

Ә кыз шул хәл гомердә булмаган төсле гаип булды *(а девушка в то же время, как в жизни не существовавшая, исчезла)*,
Карыйлар – бу әтәч кайда *(смотрят – этот петух где)*? Әтәч тә бергә юк булды *(и петух вместе исчез: «нет стало»)*.

Бу ялган инде, әлбәттә, шулай да языла шул бу *(это выдумка уж, конечно, но и так пишется уж это)*,
Сабыйлар күңленә аз-аз уку дәрте сала шул бу *(в детской душе понемногу читательский азарт вызывает уж это)*.

Озакламый шәһәрнең капкасыннан керделәр инде.
(Котылдылар усал карттан, аны үлтерделәр инде).
Менә алтын әтәч аңсызлан урыннан очы төште
Дә дәрхаль *(=шунда ук)* кунды файтонга, куа хан: «Көш!» тә «Көш! Көш!» – ди.

Әтәч «прх! прх!» итеп ханның башы түбәсенә кунды.
Канатын каккалап, ифрат ачы тавышлә кычкырды.
Әтәч ханның башын гайрәтләнеп-гайрәтләнеп чукый,
Карап-карап халыкка, хан башыны «тук!» та «тук!» тукый.

«Ни булган бу әтәчкә?!» – дип, халыкның котлары очты,
Кисәктән хан егылды, файтоныннан капланып төште.
Егылгач, бер генә рәт «аһ» диде дә, үлде дәрхаль хан,
Халыкта тын да юк һич, тик тора бер җирдә, шаккаткан.

Ә кыз шул хәл гомердә булмаган төсле гаип булды,
Карыйлар – бу әтәч кайда? Әтәч тә бергә юк булды.

Бу ялган инде, әлбәттә, шулай да языла шул бу,
Сабыйлар күңленә аз-аз уку дәрте сала шул бу.

1908.

ЯПОН ХИКӘЯСЕ *(японский рассказ)*.

(Буренинннан *(по Буренину)*)

Электә бер Ташчы торган бу дөньяда *(в прошлом один каменотес жил в этом мире)*,
Безнең җирдә түгел – ерак Япониядә *(не в нашей местности – в далекой Японии)*;

Үзе булган таза гына бер яшь кеше *(сам был здоровый такой молодой человек)*,
Ялыкмыйча эшли икән ул таш эше *(не утомляясь, работает он, оказывается, с камнями: «каменную работу»; ялыгу – утомляться)*.

Ризыкланган ачы тирләр һәм көч белән *(питался горьким потом и силой)*,
Көн буена ташлар ватып чүкеч белән *(целыми днями камни разбивая молотком)*;

Булганлыктан һаман да эш, һаман да эш *(/из-за того, что/ была все работа да работа)*,
Күралмаган бу яшь егет рәхәт тормыш *(не видел: “не мог видеть” этот молодой парень хорошей жизни; күрү – видеть; алу – мочь)*.

Беркөн шулай эшләп-эшләп каты аргач *(в один день так /много/ работав и сильно устав; ару – уставать)*
Күңле кайткан эштән тәмам хәлдән тайгач *(настроение упало, /когда/ от работы порядком силы потерял; күңел – душа, настроение; кайту – убывать, спасть; таю – перен. терять)*

Тотынган ул үз-үзенә тарланырга *(принялся он сам себе сетовать)*,
Мондый начар көн күрмештән зарланырга *(/на то, что/ такой плохой день видит, жаловаться)*:

«Ходаем, ник фәкыйрь иттең мине болай *(Боже /мой/, почему бедным сделал меня таким)*?
Рәхмәтең киң, мин бәндәңне кылсаң да бай *(милость /твоя/ широка, /если/ меня, /своего/ раба сделаешь богачом; бәндә – человек, рел. раб)*;

Бүтәннәрдәй мин дә рәхәт сөрер идем *(как другие, и я блаженствовал бы; сөрү – гнать; здесь употребляется как часть словосочетания, рәхәт сөрү – наслаждаться, блаженствовать)*,
Тынычлык һәм бәхет йөзен күрер идем *(спокойствие и счастье увидел бы; йөз – лицо, лицевая сторона)*».

Электә бер Ташчы торган бу дөньяда,
Безнең җирдә түгел – ерак Япониядә;

Үзе булган таза гына бер яшь кеше,
Ялыкмыйча эшли икән ул таш эше.

Ризыкланган ачы тирләр һәм көч белән,
Көн буена ташлар ватып чүкеч белән;

Булганлыктан һаман да эш, һаман да эш,
Күралмаган бу яшь егет рәхәт тормыш.

Беркөн шулай эшләп-эшләп каты аргач
Күңле кайткан эштән тәмам хәлдән тайгач

Тотынган ул үз-үзенә тарланырга,

Мондый начар көн күрмештән зарланырга:

«Ходаем, ник фәкыйрь иттең мине болай?
Рәхмәтең киң, мин бәндәңне кылсаң да бай;

Бүтәннәрдәй мин дә рәхәт сөрер идем,
Тынычлык һәм бәхет йөзен күрер идем».

Шуннан гына очып үткән бер Фәрештә *(сразу после этого пролетал один Ангел; очу – летать; үтү – миновать)*
Әллә ничек моның моңын, зарын иштә *(не знаю как его грусть, жалобу слышит; моң – грусть; зар – жалоба, ропот)*.

Һәм әйтә ул *(и говорит он)*: «Ярар, яхшы, шулай бул *(ладно, хорошо, таким будь)*», – ди *(говорит)*,
Ягъни: «Үзең теләгәнеңчә бай бул», – ди *(то есть: «По своему желанию богатым будь», – говорит)*.

Безнең Ташчы шул минуттук зур бай булды *(наш Каменотес в ту же минуту большим богачом стал)*,
Азапланган читен тормыш уңай булды *(мучительная, тяжелая жизнь комфортной стала)*;

Инде хәзер авыр эшләр муенда юк *(уже сейчас трудных дел на шее нет)*,
Рәхәт ята, һичбер нәрсә уенда юк *(блаженно лежит, совсем ничего в мыслях нет)*.

Шул вакытта ташчы күрә: зур урамнан *(в это время каменотес видит: по большой улице)*
Үтеп бара гаскәр берлән олуг бер хан *(проходит с армией великий один хан)*.

Киемнәре, баш өстендә чатырлары *(одежда /его/, на голове корона /его/; чатыр – шатер)*

Ялт-йолт килә көнгә каршы – алтын бары *(сверкает ярче дневного света: “вопреки дню” – золотое всё)*.

Ташчы әйтә: «Зур эшмени бу, бай булу *(Каменотес говорит: “Большое ли дело это, богачом быть)*?

Насыйп булса менә шушындый хан булу *(если суждено вот таким ханом быть)*, –

Булыр иде шул вакытта бәхтем минем *(было бы в такое время счастье мое)*;

Аһ, булсачы вәзирләрем, тәхтем минем *(ах, были бы /у меня/ визири, корона моя”)*!»

Шуннан гына очып үткән бер Фәрештә
Әллә ничек моның моңын, зарын иштә.

Һәм әйтә ул: «Ярар, яхшы, шулай бул», – ди,
Ягъни: «Үзең теләгәнеңчә бай бул», – ди.

Безнең Ташчы шул минуттук зур бай булды,
Азапланган читен тормыш уңай булды;

Инде хәзер авыр эшләр муенда юк,
Рәхәт ята, һичбер нәрсә уенда юк.

Шул вакытта ташчы күрә: зур урамнан
Үтеп бара гаскәр берлән олуг бер хан.

Киемнәре, баш өстендә чатырлары
Ялт-йолт килә көнгә каршы – алтын бары.

Ташчы әйтә: «Зур эшмени бу, бай булу?
Насыйп булса менә шушындый хан булу, –

Булыр иде шул вакытта бәхтем минем;
Аһ, булсачы вәзирләрем, тәхтем минем!»

Тагы шуннан очып барган шул Фәрештә *(снова там пролетал тот Ангел)*
Бу Ташчының сөйләгәне сүзен иштә *(он Каменотесом сказанные слова услышал)*:

«Теләгәнең булса синең, син хан бул», – ди *(/если это/ желаемое есть твое, ты ханом будь)*,
Үзе китә очып: «Хәзергә сау бул!» – ди *(сам улетает: «А сейчас до свидания!» – говорит)*.

Ташчы карый: шул ук хәлдә ул хан булган *(Каменотес смотрит: в тот же момент он ханом стал)*,
Һәр ягына вәзирләр һәм гаскәр тулган *(с каждой стороны визирей и армии полно)*.

Уенчылар матур көйләр көйләгәли *(музыканты красивые мелодии наигрывают)*,
Баш өстендә алтын зонтик күләгәли *(над головой золотой зонтик тень дает)*.

Шулай да бик рәхәт түгел: кояш эссе *(и так не очень хорошо: солнце жаркое)*,
Гаҗиз калды хан эсседән, тәмам пеште *(бессильным стал хан от жары, порядком упарился)*;

«Кирәк түгел, – ди, – хан булу һәм баш булу *(не нужно, – говорит, – ханом быть и главой быть)*,
Насыйп булса икән миңа кояш булу *(если бы суждено было мне солнцем быть)*!»

Шул Фәрештә тагын шунда җитеп килеп *(тот Ангел снова туда подлетев; җитү – достичь)*,
Китте очып: «Ярар, булсын синеңчә», – дип *(улетел: «Ладно, /пусть/ будет по-твоему», – сказав)*.

Шул минутта ташчы егет кояш булып *(в ту же минуту парень-каменотес солнцем став)*,
Күктә тора бу дөньяга нурлар коеп *(в небе держится, на этот мир лучи рассыпая)*.

Тагы шуннан очып барган шул Фәрештә
Бу Ташчының сөйләгәне сүзен иштә:

«Теләгәнең булса синең, син хан бул», – ди,
Үзе китә очып: «Хәзергә сау бул!» – ди.

Ташчы карый: шул ук хәлдә ул хан булган,
Һәр ягына вәзирләр һәм гаскәр тулган.

Уенчылар матур көйләр көйләгәли,
Баш өстендә алтын зонтик күләгәли.

Шулай да бик рәхәт түгел: кояш эссе,
Гаҗиз калды хан эсседән, тәмам пеште;

«Кирәк түгел, – ди, – хан булу һәм баш булу,
Насыйп булса икән миңа кояш булу!»

Шул Фәрештә тагын шунда җитеп килеп,
Китте очып: «Ярар, булсын синеңчә», – дип.

Шул минутта ташчы егет кояш булып,

Күктә тора бу дөньяга нурлар коеп.

Бераздан соң әллә кайдан чыга болыт *(через некоторое время не знаю откуда выходит туча)*,

Җир һәм кояш арасына пәрдә булып *(между землей и солнцем занавесом став)*,

Каплап тора әллә нинди гайрәт берлә *(закрывает незнамо с какой силой; каплау – закрывать; тору – здесь вспом. глагол, обозначает длительность действия)*,

Күренмидер кояшка җир, кояш – җиргә *(не видна солнцу земля, солнце – земле)*.

Егет әйтә: «Кирәк түгел кояш булу *(парень говорит: "Не нужно солнцем быть)*,

Болыттан да кимсеттереп, юаш булу *(и тучей быть униженным, покорным быть; кимсетү – оскорблять, унижать)*.

Тәңрем, ирек бир син миңа, болыт булыйм *(Боже /мой/, свободу дай ты мне, тучей /пусть/ буду)*,

Болыт булып, җиһанга баш булып торыйм *(тучей став, миру главой пусть буду")*».

Фәрештә дә шул вакытта җитеп килеп *(и Ангел, в это время подлетев)*,

Китә күккә: «Ярар, булсын синеңчә», – дип *(улетает в небо: «Ладно, /пусть/ будет по-твоему», – сказав)*.

Шул ук вакыт Ташчы егет болыт була *(в то же время парень-каменотес тучей становится)*,

Җир йөзенә яңгырларын коеп тора *(на поверхность земли дожди проливает)*.

Чиләк-чиләк булып яңгыр яуганыннан *(/от того, что/ ведрами-ведрами дождь лился)*,

Сулар артып, ташып чыкты ярларыннын *(воды прибавившись, разлившись, вышли из берегов; яр – берег)*,

Сахра, болын, игенлекләрне су басты *(землю, луга, поля вода затопила)*,
Һәрнәрсәгә урын булды дулкын асты *(всему место оказалось под волной)*.

Бераздан соң эллэ кайдан чыга болыт,
Җир һәм кояш арасына пәрдә булып,

Каплап тора әллә нинди гайрәт берлә,
Күренмидер кояшка җир, кояш – җиргә.

Егет әйтә: «Кирәк түгел кояш булу,
Болыттан да кимсеттереп, юаш булу.

Тәңрем, ирек бир син миңа, болыт булыйм,
Болыт булып, җиһанга баш булып торыйм».

Фәрештә дә шул вакытта житеп килеп,
Китә күккә: «Ярар, булсын синеңчә», – дип.

Шул ук вакыт Ташчы егет болыт була,
Җир йөзенә яңгырларын коеп тора.

Чиләк-чиләк булып яңгыр яуганыннан,
Сулар артып, ташып чыкты ярларыннын,

Сахра, болын, игенлекләрне су басты,
Һәрнәрсәгә урын булды дулкын асты.

Бу дулкыннар кубарса да шау-шу, гауга *(эти волны /хоть/ и подняли шум, гам)*,

Һөҗүм итеп килсәләр дә, охшап яуга *(нападая, /хоть/ и пришли, подобно врагу; яу – враг, неприятель)*, –

Шунда үсеп тора торган олуг таш-тау *(там растущая огромная скала; тору – здесь вспом. глагол, обозначает длительность действия)*
Зәррә хәтле зарарланмыйча калды сау *(с пылинку вреда не получив, осталась невредимой; зәррә = тузан – пыль)*.

Егет әйтә: «Кирәк түгел болыт булу *(парень говорит: "Не нужно тучей быть)*,
Артык миңа, болыт булганчы, юк булу *(больше мне, чем тучей быть, ничем быть)*;

Гайрәтемнән күрсәтмичә һичбер какшау *(от /моей/ мощи не выказывая никакого колебания)*,
Минем көчтән көлеп тора шушы таш-тау *(над моей силой смеется эта скала")*!»

Шунда тагын фәрештәсе килеп җитә *(там снова /его/ ангел прилетел)*:
«Ярар, яхшы, шулай бул син», – диеп китә *(«ладно, хорошо, таким будь ты», – сказав, улетает)*.

Ташчы егет шул ук минут була таш-тау *(парень-каменотес в ту же минуту стает скалой)*;
«Гомерлеккә торырмын, – ди, – мин шунда сау *(вечно буду стоять, – говорит, – я здесь невредимым)*».

Һәрьяклардан килсәләр дә сулар ташып *(со всех сторон /хоть/ и придут воды, разлившись)*,
Дулкыннары бәрелсәләр дә шып та шып *(волны /если будут/ биться круто, внезапно)*!

Кибаранә күтәреп баш, безнең таш-тау *(гордо подняв голову, наша скала)*

Селкенми дә, кузгалмый да тора сап-сау *(не шелохнется, не шевельнется, стоит цела-невредима)*.

Бу дулкыннар кубарса да шау-шу, гауга,
Һөҗүм итеп килсәләр дә, охшап яуга, –

Шунда үсеп тора торган олуг таш-тау
Зәррә хәтле зарарланмыйча калды сау.

Егет әйтә: «Кирәк түгел болыт булу,
Артык миңа, болыт булганчы, юк булу;

Гайрәтемнән күрсәтмичә һичбер какшау,
Минем көчтән көлеп тора шушы таш-тау!»

Шунда тагын фәрештәсе килеп җитә:
«Ярар, яхшы, шулай бул син», – диеп китә.

Ташчы егет шул ук минут була таш-тау;
«Гомерлеккә торырмын, – ди, – мин шунда сау».

Һәрьяклардан килсәләр дә сулар ташып,
Дулкыннары бәрелсәләр дә шып та шып!

Кибаранә күтәреп баш, безнең таш-тау
Селкенми дә, кузгалмый да тора сап-сау.

Шул вакытта әллә кайдан чыга инсан *(в это время не известно откуда выходит человек)*,
Кулларына балта берлән чүкеч тоткан *(в руку топор и молоток взял)*.

Килә дә ул, бу таш-тауны вата башлый *(подходит он и эту скалу разбивать начинает)*,

Таш артыннан ташны ватып ата башлый *(камень за камнем откалывая, бросать начинает)*.

Егет әйтә: «Мин күп нәрсә булып үттем *(парень говорит: "Я много кем побывал)*,

Һәрберсеннән галилек һәм бәхет көттем *(от каждого /состояния/ величие и счастье ждал)*;

Күрдем хәзер: эшкә һичнәрсә тиң түгел *(увидел сейчас: работе ничего равного нет)*,

Эштән көчле нәрсә табу мөмкин түгел *(работы сильнее что-то найти невозможно)*.

Кирәк түгел, мин яңадан Ташчы булам *(не нужно, я снова Каменотесом буду)*,

Әүвәлгечә иҗтиһатлы булам *(как раньше, старательным буду")*».

Кодрәт берлә шунда егет ташчы була *(с усилием там парень каменотесом становится)*,

Әүвәлгечә иҗтиһатлы эшче була *(как раньше старательным работником становится)*.

Шул вакытта әллә кайдан чыга инсан,

Кулларына балта берлән чүкеч тоткан.

Килә дә ул, бу таш-тауны вата башлый,

Таш артыннан ташны ватып ата башлый.

Егет әйтә: «Мин күп нәрсә булып үттем,

Һәрберсеннән галилек һәм бәхет көттем;

Күрдем хәзер: эшкә һичнәрсә тиң түгел,

Эштән көчле нәрсә табу мөмкин түгел.

Кирәк түгел, мин яңадан Ташчы булам,

Әүвәлгечә иҗтиһатлы булам».

Кодрәт берлә шунда егет ташчы була,

Әүвәлгечә иҗтиһатлы эшче була.

1909.